

Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi
The Journal of International Social Research
Cilt: 9 Sayı: 47 Volume: 9 Issue: 47
Aralık 2016 December 2016
www.sosyalarastirmalar.com Issn: 1307-9581

**KUR'AN-I KERİM'DE GEÇEN TARTIŞMA YÖNTEMİNİN DİN EĞİTİMİ AÇISINDAN
DEĞERLENDİRİLMESİ***
INVESTIGATION OF DISCUSSION METHOD IN HOLY QUR'AN IN TERM OF RELIGION EDUCATION
Saadettin ÖZDEMİR**
Resül AKKOYUN***

Öz

Kur'an-ı Kerim'in muhataplarıyla olan iletişimi eğitim açısından incelendiğinde birçok ilke ve yöntemle karşılaşılır. Kur'an'ın eğitim anlayışını ortaya çıkaran bu ilke ve yöntemler sadece teorik değil, aynı zamanda pratiktir. Nitekim Kur'an'ın, cahiliye toplumunu eğiterek üstün medeniyet seviyesine çıkarttığı tarihi bir gerçektir. Kur'an'ın bu başarısını nasıl gerçekleştirdiği, bu başarıya hangi yöntemlerle ulaştığı özellikle eğitim açısından araştırılması gereken bir konudur. Yapılan bu çalışma ile de Kur'an-ı Kerim'de bir eğitim aracı olarak kullanılan tartışma yöntemine dikkat çekilerek başarıdaki rolü ele alınmıştır.

Bu sebeple yapılan bu araştırma, Kur'an'da yer alan tartışmaların yöntembilim açısından bir öğretim yöntemi olduğunu, ayrıca bu yöntemin eğitsel boyutları çerçevesinde din eğitimine yansımalarını, eğitim bilimlerinin verilerini göz önünde bulundurarak ortaya çıkarmayı amaçlamaktadır.

Anahtar Kelimeler: Kur'an-ı Kerim, Tartışma, Eğitim, Yöntem, Din Eğitimi.

Abstract

In terms of educational communication with their counterparts on the Holy Qur'an encountered many of the principles and methods. Qur'anic education approach that builds these principles and methods are not only theoretical but also practical. Indeed, the Qur'an, by educating the ignorant societies is a historic remove the superior level of true civilization. Qur'an realized how this success is an issue that should be studied, especially in terms of education as the means by which to reach this achievement. In this study the Holy Qur'an also drawing attention to the role in the success of discussion method used as an educational tool is discussed.

This study, therefore, in terms of methodology are located debate in the Qur'an is considered a training book is a teaching method, as well as educational dimension within the framework of religious education to the reflection of this method, the data of educational science aims to uncover considering.

Keywords: Qur'an, Discussion, Education, Method.

GİRİŞ

Kur'an-ı Kerim, inanan insanlar için bir hidayet kitabı ve eğitim rehberidir. Her seviyeden insanı tüm yönleriyle kuşatarak eğitmeyi hedefleyen eşsiz ve mucizevî bir kitaptır. Bunu gerçekleştirmek için de insan, doğasına en uygun yöntemleri kullanarak muhataplarıyla etkin bir iletişim kurar. Zira insanı etkileme, ikna etme ve eğitime süreci, bireyle iletişim ve diyalog kurmakla başlar. Kur'an'da bu iletişim ve diyalogların farklı örnekleri vardır.

Kur'an-ı Kerim'in muhataplarıyla olan iletişimi incelendiğinde eğitim açısından birçok ilke ve yöntemle karşılaşırız. Ayrıca, Kur'an'ın eğitim anlayışından çıkartılan bu ilke ve yöntemler sadece teorik değil, aynı zamanda uygulamalıdır. Nitekim Kur'an'ın, cahiliye toplumunu eğiterek üstün medeniyet seviyesine çıkarttığı tarihi bir gerçektir. Kur'an'ın bu başarısını nasıl gerçekleştirdiği, bu başarıya hangi yöntemlerle ulaştığı özellikle eğitim açısından araştırılması gereken bir konudur. Kur'an-ı Kerim eğitimde kullanılan farklı yöntem ve teknikler açısından incelenebilir. Biz bu çalışmamızda, Kur'an-ı Kerim'de bir eğitim-öğretim aracı olarak kullanılan tartışma yöntemini ele almaya çalışacağız.

Tartışma olgusu, insanın fitratında var olan doğal bir durumdur. Kur'an'ın eğitim yaklaşımı da insan fitratına uygunluk arz eder. Bu nedenle, fitratında tartışmacılık özelliği olan insanın bu özelliğini en doğru şekilde eğitmeye yönelik olarak Kur'an-ı Kerim'de değişik tartışmalar yer alır. Örneğin muhataplarla olan diyalogun kuralları, amaçları, üsluplarıyla ilgili örnekleri bulabilmek mümkündür. Bu örnekler

* Bu makale "Kur'an-ı Kerim'de Tartışma Yönteminin Din Eğitimi Açısından Değerlendirilmesi" adlı Yüksek Lisans Tez Çalışmasından üretilmiştir.

** Doç. Dr., SDÜ İlahiyat Fakültesi İlköğretim DKAB Eğitimi Bölümü Öğr Üyesi e mail: saadettinozdemir07@gmail.com

*** Öğretmen, Öğretmenim Ortaokulu, Gönen /Balıkesir

SDÜ İlahiyat Fakültesi İlköğretim DKAB Eğitimi Bölümü Öğr Üyesi e mail: saadettinozdemir07@gmail.com

incelendiğinde Kur'an'da karşılaşılan tartışmaların; insanları etkileme, ikna etme ve yanlış fikir ve inançları ortaya koymak üzere, bir eğitim yöntemi olarak kullanıldığı söylenebilir.

Şüphesiz Kur'an'ın uyguladığı eğitim yöntemleri, din eğitiminde kullanılan yöntemlere rehberlik yapmaktadır. Yapılan bu araştırma ile Kur'an'da kullanılan tartışma yöntemi günümüz eğitiminin ortaya koyduğu yöntemler açısından yorumlanmaya çalışılacaktır. Bu bağlamda, makalemizde Kur'an'ın tebliğ ve iletişim sürecinde tartışma sayılabilecek konulardaki tutumu ve bunun muhataplarını etkilemedeki rolü eğitsel boyutlarıyla ele alınmıştır.

A. ARAŞTIRMANIN KONUSU

Kur'an-ı Kerim, din eğitiminde konu, amaç ve yöntem açısından temel kaynaktır. Bu sebeple sağlıklı bir din eğitimi ancak Kur'an'ı merkeze almakla mümkündür. Kur'an'ın bakış açısıyla eğitim, insan fıtrati üzerine bina edilmektedir. Bu sebeple Kur'an eğitiminin ilkeleri ve yöntemleri, insan fıtratının özelliklerine göre ortaya konulmaktadır (Bayraklı, 2002: 112). *"İnsan tartışmaya her şeyden daha çok düşkündür"* (Kehf, 18/54) Ayetiyle tespit edilen insanın en önemli niteliklerinden biri de tartışmacı olmasıdır. Kur'an'ın eğitim sürecinde de, insanın bu niteliği dikkate alınarak çeşitli tartışma yöntemlerinin kullanıldığı görülmektedir.

Tartışma yöntemi, günümüz eğitim anlayışından beklenen, toplum bireylerinin demokratik özelliklere sahip olmasını sağlayan bir yöntemdir. Zira ancak tartışmayı bilen ve tartışabilen bir toplum, demokratik bir toplum olabilir. Günlük yaşamda, gerek bireysel gerek toplumsal düzeyde alınan pek çok karar, tartışma sonuçlarına dayanmaktadır. Bilimsel bilginin oluşumu da bir tartışma sürecidir. Dolayısıyla bireysel ve toplumsal gelişmişlik düzeyi, yapılan tartışmaların kalitesiyle doğru orantılıdır. Ancak tartışma becerilerinin geliştirilmesi, üst düzeyde düşünme becerilerinin geliştirilmesi anlamına geldiğinden, uzun bir zaman gerektiren planlı bir eğitim-öğretim sürecine ihtiyaç duyulmaktadır (Aldağ, 2005: 33).

Tartışma yöntemi ayrıca, eleştirel düşünmenin temelidir. Eleştirel düşünebilmek ise, iyi eğitilmiş olmayı gerektirir. Zira eleştirel düşünebilmek için bilgiye ihtiyaç vardır. Bununla birlikte var olan bilgiye farklı bakış açısıyla yaklaşmak, ortaya çıkan problemlere pratik çözümler üretebilmek gerekmektedir. Eleştirel düşünce, bilgili olmayı ve farklı bir bakış açısı yakalamayı gerektirdiği ve böylelikle değişime ve gelişime daha açık bir zihniyet sunduğu için artık günümüzde dünya üzerinde eleştirel düşünebilen insanlar tercih edilmektedir. Nitekim dünyada artık sadece edindiği bilgileri uygulayabilenler değil, bilgiyi eleştirebilen ve yeni bilgiler üretebilen insanlara ihtiyaç duyulmaktadır (Aldağ, 2005: 66).

Din eğitiminin hedeflediği insan modeli, evrendeki afaki ve enfüsi delilleri gören, kendisini ve Rabbin gereği gibi tanıyıp bilen bireylerdir. Bu doğrultuda tartışma, kişilik ve inanç eğitiminde etkin görev üstlenen bir yöntemdir. Tartışma yönteminin Kur'an'ın ve peygamberlerin kullandığı faydalı bir eğitim yöntemi olması dolayısıyla, din eğitimcilerinin de bu yöntemi nasıl kullanacaklarını iyi bilmeleri gerekir. Nitekim öğretimde farklı fikirlerle karşılaşmaları olağandır. Ayrıca farklı fikirler ortaya çıkmaya dahi kendisinin, din alanında yaşanmış farklı görüşlerin mücadelesini zaman zaman sınıfa taşıyarak muhataplarını düşünme ve araştırmaya yönlendirmesi yararlı olacaktır.

B. ARAŞTIRMANIN AMACI

"Kur'an-ı Kerim'de Tartışma Yönteminin Din Eğitimi Açısından Değerlendirilmesi" isimli bu çalışmada Kur'an'ın muhataplarıyla girdiği tartışma mahiyetindeki ilişki, yöntembilim kapsamında eğitim açısından değerlendirilmeye çalışılmıştır. Böylelikle; günümüz eğitim sistemi içerisinde önemli bir yeri olan ve özgür düşünmeyi, sistemli olarak düşünme yollarını geliştirmeyi, ölçülü tenkit yeteneğini ilerletmeyi, doğru bilgiyi araştırarak bulmayı sağlayan tartışma yönteminin faydaları, amaçları, üslubu, kullanım alanları ve bu konuda getirilen ilkeler doğrultusunda Kur'an'da nasıl kullanıldığı değerlendirilecektir.

Tartışma yönteminin özünü, zıt fikirler arasında yaşanan mücadele oluşturmaktadır. Bilindiği gibi, hak ile batıl arasındaki zıtlık kıyamete kadar ortadan kalkmayacak ve böylelikle insan var oldukça tartışmalar da var olacaktır. Ancak sorun, hak ile batılın birbirine üstün gelmelerinde yaşanacaktır. Batılın, hakka üstünlüğü insanlığın geleceği açısından çok tehlikelidir. Bu nedenle batılın hakka üstün gelmesi önlenmelidir (Demir, 2008: 388). Öyleyse batıl ile nasıl mücadele edileceği iyi bilinmelidir. Susarak ve görmezden gelerek mi, baskı ve şiddetle mi, yoksa bilgi ve delil getirerek mi? Elbette, en doğru mücadele şekli, delil ve bilgiye dayalı olarak yapılan mücadeledir. Çünkü hakikat, delil ve belgeleriyle açıkça ortaya koyulmadığı sürece yapılan mücadelenin olumlu sonuç vermesi düşünülemez. Bu sebeple hakkın, zıddı olan batıl ile mücadelesinde öncelikle deliller karşılaştırılmalıdır. (el-Elmaî, 2011: 69-70) İşte bu çalışma, tartışma yönteminin, en doğru şekilde nasıl kullanılabileceğini ortaya koymayı amaçlamaktadır.

Yapılan bilimsel araştırmalarda, tartışmayı bilmenin, problemlerin çözümünü kolaylaştırdığıyla ilgili bulgulara rastlanmıştır (Aldağ, 2005: 70). Bu nedenle tartışmayı iyi bilmek, problemlerin çözümüne götüren en önemli unsurdur. Nitekim tartışmanın özünde var olan görüşlerdeki zıtlıklar, iyi niyet ortamında ve gerekli şartların sağlanmasıyla probleme farklı açılardan bakmayı öğretmektedir. Böylelikle doğrunun daha net ortaya çıkması sağlanmaktadır. Bu çalışma Kur'an'dan hareketle tartışmayı bir öğretim yöntemi olarak en iyi şekilde anlamayı hedeflemektedir.

C. KUR'AN'DA TARTIŞMA YÖNTEMİ

Kur'an, vahiy sürecinde muhataplarıyla kurduğu iletişimde, onların içinde bulunduğu durumları dikkate almıştır. Eğitimde muhabata görelilik ve tedricilik ilkesinin en güzel örneklerini sunmuştur (Bayraktar, 1989: 33). Kur'an, Hz. Muhammed'e ve O'nun şahsında tüm din eğitimcilerine "onlarla en güzel şekilde tartış" (Nahl, 16/125) emri ile tartışmayı bir yöntem olarak kullanılmasını gerektiğini açıkça ifade etmiştir. Bu kapsamda bizzat nüzul süresince bu yöntemin nasıl kullanılmasını gerektiğini uygulamalı olarak göstermiştir. Kur'an'da yer alan bu tartışmalar, bazen tartışma manasına gelecek farklı terimler kullanılarak bazen de lafız olarak tartışma manasına gelecek kelimeler kullanılmadan yapılmıştır. Öncelikle Kur'an'da yer alan ve her ne kadar tamamen aynı olmasa da yine de mana olarak tartışma anlamına gelen kavramları özet olarak açıklamak faydalı olacaktır.

Kur'an-ı Kerim'de farklı tartışma konularına yer verilmiştir. Bu tartışma konularından bazılarını şu şekilde sıralamamız mümkündür.

Allah'a İman Konusundaki Tartışmalar; *Allah'ın Varlığı (Ulûhiyet)* İbrâhim, 14/9-10; Hacc, 22/8-9; Lokman, 31/20, *Allah'ın Birliği (Tevhit) Hakkında*"(Zümer, 39/45; Rûm, 30/40; Neml, 27/59-64; Kasas, 28/70-75, Meleklerle İman Konusundaki Tartışmalar (Zuhuruf, 43/19. Ayrıca bkz. Necm, 53/27-28), *Hz. Muhammed (sav)'in Peygamberliği Hakkın* (İsrâ, 17/94; Hâkka, 69/41,42), Kıyamet ve Ahirete İman Konusundaki Tartışmalar (Yasin 36/77-79; Ahkaf, 46/ 33; Araf, 7/57; En'am, 6/60), *Kur'an'ın Kaynağı* (Kalem 68/15; Furkan 25/5; En'am, 6/25; Enfal, 8/31; Furkan 25/4; Hûd, 11/13; Ahkaf, 46/8; Secde 32/3; Hakka 69/44-47; Hâkka, 69/41,42), *Kur'an'ın Şekil ve Muhtevası* (Fussilet, 41/44; Furkan 25/32; İsrâ 17/93; Müddesir, 74/52,53; En'am, 6/7) şeklindeki iddia ve tekliflerdir.

1. KUR'AN'DA TARTIŞMA YÖNTEMİNİN DİN EĞİTİMİNE YANSIMALARI

Din eğitiminin temel kaynağı olan Kur'an-ı Kerim'e bakıldığında, bir eğitim vasıtası olarak kullanılan tartışma yöntemine dair pek çok örnek dikkati çekmektedir. Burada Kur'an'da kullanılan tartışma yönteminin eğitsel boyutları çerçevesinde din eğitimine yansımaları üzerinde durulacaktır.

Kur'an'da kullanılan tartışma yöntemi, din eğitiminde kullanılacak öğrenci merkezli yöntemlerden biridir. Çünkü tartışma yöntemiyle, din eğitiminde hedeflenen anlamlı öğrenmeler gerçekleşmekte, öğrenilen bilgilerin kalıcılığı artmakta, kişiler arası iletişim becerileri gelişmekte, eğitimde bireyi aktif kılacak etkileşim fırsatları sunulmaktadır. Ayrıca tartışma yönteminde bilgiye nasıl ulaşılabileceği, problemin nasıl çözülebileceği, sebep-sonuç bağlantısının nasıl tespit edilebileceği, toplumsal bilinç ve iletişim becerisinin nasıl kazanılabileceği gibi birçok fayda bulunmaktadır (Aydın, 2009: 146-150).

Günümüzde değişen eğitim-öğretim anlayışında, bireylerin var olan bilgiyi anlamlı hale getirmesi ve bu bilgiden hareketle yeni bilgiler üretebilmesi değer kazanmıştır. Zira anlamlı öğrenmelerin gerçekleşmediği ortamlarda yeni bilgilerin üretilmediği ve yeni bilgi üretemeyen toplumların da geri kaldıkları görülmektedir. Bu sebeple, modern eğitim anlayışının amacı, bireylerin var olan bilgilerini farklı bakış açıları ile değerlendirerek üretken bir biçimde bilgiyi zenginleştirmesini ve bu bilgiyi insanlık yararına kullanabilmeyi hedeflemektedir. Eğitim-öğretimde bu amaca ulaşabilmek için öğrenme süreçlerinde bireylerin bilgiyi yapılandırılmaları, bunun için de ezberin ötesinde anlamlı öğrenmeyi sağlayacak yöntem ve tekniklerin kullanılması gerekmektedir (Çınar, 2012: 173; Büyükdinç, 2007: 2). Çünkü öğretimin etkin bir süreç olması, öğretmeni de öğrenciyi de bu süreçte etkin kılmaya zorlamaktadır (Çınar, 2013: 7). Tartışma yöntemi de din eğitiminde bu imkânları sağlayabilecek en önemli yöntemlerden birisidir. Nitekim örgün eğitimde DKAB dersi öğretim programlarında da din ve ahlak konularını öğrenme, aktif bir süreç olarak ele alınmıştır. Böylelikle öğrencilerin dinî bilgileri öğrenme sürecinde aktif olmaları gerektiği vurgulanmıştır. Aynı zamanda programda, öğrencilerin araştırma yapabilecekleri, keşfedebilecekleri, problem çözebilecekleri, çözüm ve yaklaşımlarını paylaşarak tartışabilecekleri ortamların sağlanmasının önemine dikkat çekilmiştir (Çınar, 2014: 117).

Kur'an'da birçok âyette düşünmenin temel bilgi kaynaklarından biri olduğuna dikkat çekilmiş, düşünmeye sevk eden tartışma yöntemi ise bizzat teşvik edilmiştir. "Ehli Kitaptan düşmanlıkta ileri gidenler müstesna olmak üzere onlarla en güzel şekilde tartışın..."(Ankebut, 29/46) "Ey Muhammed! Allah'ın yoluna hikmetle ve güzel öğütle davet et. Onlarla en güzel şekilde tartış"(Nahl, 16/125) âyetlerinde de bu durum açıkça görülmektedir. Fakat Kur'an'da emredilen tartışma sadece bir fikir yarışma, galip gelme ve üstünlük kurma çabası değildir. Âyetteki "en güzel şekilde" kaydı, tartışmanın yararlı bir sonuç vermesi gerektiğine vurgu yapmaktadır (er-Râzi, 1988: 378). Bu nedenle İslamî eğitim-öğretim anlayışında; kesin delile dayanmadan ve gerçeğin ortaya çıkması amacı dışında yapılan ilmi ve ahlakî nitelikler taşımayan tartışmalar eleştirilmiştir (el-Elmaî, 2011: 52-73).

Kur'an-ı Kerim, peygamberlerle kavimleri arasında geçen tartışmaları aktarmakta ve din eğitiminde tartışma yönteminin uygulanabilirliği açısından günümüze örnekler sunmaktadır. Kur'an'ın örnek olarak sunduğu son peygamber Hz. Muhammed'in hayatında da "onlarla en güzel şekilde tartış" emri doğrultusunda gerek gayr-i müslimlere dini tebliğ ederken gerekse Müslümanlara dinî hükümleri öğretirken bu güzel

tartışma şekillerini görmek mümkündür. Dolayısıyla İslam eğitim geleneğinde Kur'an'ın öğretileri doğrultusunda tartışmaya büyük önem verilmiştir (Demir, 2008: 389). Hatta Osmanlı dönemi medrese eğitiminde tartışma yöntemine dair "Âdâbu'l-bahs ve'l-münazara" veya kısaca "Âdâb" adı altında münferit dersler okutulmuştur (Adanalı, 2001: 35).

Kur'an ve sünnetteki uygulamalar doğrultusunda tartışma yöntemi, din eğitiminde kullanılan yöntemler arasında yer almaktadır. Ancak her konunun herkesle tartışılmayacağı bilinmelidir. Bu durumda din eğitiminde hangi konu kiminle tartışılacaktır? Bir soruya verilecek cevap, verimli ve olumlu sonuç elde etme, gereksiz gerginliklere meydan verilmemesi açısından önemlidir. Bu sebeple Kur'an-ı Kerim, tartışmanın bireyselleştirilmeden edep çerçevesinde yapılmasını istemekte, bunun için de tartışmaya dair âdâblar ortaya koymaktadır (Ankebut, 29/46: Nahl, 16/125). Nitekim gerçeği öğrenme düşüncesi olmayan sabit fikirli kişilerle tartışmanın faydasız olduğu için temel dinî konuların saygınlığı bakımından onlarla tartışmaya girilmemesi konusunda inananlar uyarılmaktadır. Âyette bu konuyla ilgili şu uyarı vardır: "İnsanlardan öylesi vardır ki, bir ilmi, bir yol göstericisi, aydınlatıcı bir kitabı olmadığı halde kibirlenerek insanları Allah'ın yolundan saptırmak için Allah hakkında tartışmaya kalkar. Ona dünyada bir rezillik, kıyamet gününde de yakıcı bir azap vardır" (Hacc, 22/ 8-9).

Tartışma yönteminden din eğitiminde yararlanılabilmesi için Kur'an'daki kullanımları doğrultusunda dikkat edilmesi gereken hususlar şunlardır:

- a- Tartışılacak konunun tartışmaya müsait olması ve eğitim-öğretim açısından buna ihtiyaç duyulması,
- b-Tartışılacak kişinin iyi niyetli bir yaklaşım içerisinde olması.

Din eğitiminde tartışma yöntemi, belirttiğimiz çerçeve içerisinde ve âyetteki "en güzel şekilde" tanımlamasına uygun olmak şartıyla uygulanabilecek etkin bir yöntemdir. Zira din öğretiminde öğretmen, öğrencileri sistemli düşünmeye alıştıran onlardaki tenkit ruhunu geliştirmelidir. Yapıcı eleştiri yeteneği geliştirilmeyen öğrenci duyduğu, gördüğü ve öğrendiği her şeyi doğru olarak kabul eder. Din hakkında da çevremizde geniş bir bilgi karmaşıklığı vardır. Bu yüzden öğrenci, okuduğu kitapları, duyduğu bilgileri tenkit ruhu ile düşünerek değerlendirmeli ve netice çıkarabilmelidir. Din eğitiminin nihai gayesi "insan-ı kâmil" yani mükemmel insan yetiştirmektir. Bunun için aranan ilk şart da doğru hareket olduğuna göre, önce doğru harekete sevk edecek doğru düşünebilmeyi kazandırabilmek gerekir. Bu sebeple öğretmen, öğrencilere doğru düşünmeyi öğretmelidir. Nitekim günümüz eğitim anlayışına göre öğrenmek, "düşünmeyi öğrenmek" olarak tanımlanmaktadır (Bayraktar, 1989: 198-199). İşte tartışma yöntemi, öğrencilerin doğru ve sistemli düşünmesini sağlayarak din eğitiminin istediği insan tipinin yetiştirilmesine önemli katkılar sunmaktadır.

Derslerinde bu yöntemi uygulayan din dersi öğretmenleri hem öğrencilerini iyi yetiştirmiş ve onların bilgilerini artırmış, hem de kendilerini geliştirmiş olurlar. Çünkü bu yöntemle öğrenci derse katılır ve kavrama yeteneği gelişir. Aynı zamanda öğrenci kendi kendine çalışmayı öğrenir. Düşünmenin ve öğrenmenin yollarını keşfeder. Dolayısıyla bilgiyi hazır olarak almaz, kendi çabalarıyla bilgiyi yapılandırır. Böylelikle öğrendikleri de kalıcı hale gelerek zihnini geliştirmiş olur. Çünkü devamlı yardım etme, öğrencide bir alışkanlık, bir gevşeklik meydana getirerek zihin tembelliğine yol açabilir. Aynı zamanda bu yöntemle öğrenci duyduklarını, gördüklerini ve düşündüklerini ortaya koyma fırsatı bulur. Bu sebeple öğrenci aktiftir. Ayrıca öğretmen de aktiftir ve derse iyi hazırlanmak zorundadır (Bayraktar 1989: 197-199). İşte onun için yöntemin nasıl kullanılacağı iyi bilinmelidir. Bu yüzden Kur'an'ın bu yöntem doğrultusundaki uygulamalarını tahlil etmeli ve özümsemelidir.

Din öğretiminde bu yöntemi kullanan öğretmen ve öğrenciler, daima aktif konumdadırlar. Yine sürekli aktif ve hareket halinde oldukları için dikkatleri uyanıktır. Bu durum ise onların daha çok bilgi sahibi olmalarına sebep olur. Düşünme yeteneklerini de harekete geçirir (Bayraktar, 1989: 197-198). Görüldüğü üzere tartışma yönteminin öğrenciye kazandırdıkları ile din eğitiminin öğrenciye kazandırılmasını hedeflediği özellikler örtüşmektedir. Bütün bu özellikleri dolayısıyla tartışma yöntemi farklı tekniklerle, geçmiş dönemlerde din eğitiminde kullanıldığı gibi, günümüz din eğitiminde de etkin bir şekilde kullanılmalıdır. Aynı zamanda din eğitim-öğretiminde temel kaynak olan Kur'an örneğinden hareketle, din eğitimcileri tarafından çeşitli uygulamalarla geliştirilmelidir.

İşte bu nedenlerden dolayı tartışma yönteminin Kur'an-ı Kerim'deki uygulamaları, din eğitiminin temel öğretim alanları olan inanç, ibadet ve âhlak konularının öğretilmesinin yansımaları ayrı ayrı ele alınacaktır.

1.1. İnanç Eğitiminde Tartışma

İnanç, sonsuz güç ve kudret sahibi olarak inanılan ve kabul edilen, yüce bir varlığa veya bir dine samimi duygularla, inanma ve bağlanma anlamına gelmektedir. Kutsal bir varlığa inanma dinlerin esasını oluşturur. İslamî açıdan inanç; "İnanılan şey, itikat, iman, bir fikre bağlılık; birine duyulan güven; İslam dinini son din olarak kabul edip onun içerisinde bulunan her şeye gönülden bağlanıp Allah'ın emirlerine teslim olma anlamlarına

gelmektedir" (Serinsu vd., 2009: 169). İslam düşüncesinde bu inancın temel unsurları Allah, peygamberler, kitaplar, melekler, âhiret, kaza ve kaderden oluşur.

Din eğitimi açısından inanç, Kur'an-ı Kerim'de bildirilen ve kabul edilmesi mecburi olan inanç esaslarının öğrenilmesi gereken boyutudur. Ayrıca içeriği açısından davranışların ve diğer dinî faaliyetlerin temel değer ölçüsü olması yönüyle inanç/iman, inanmışlığın ilk ve mecburi tarafıdır (Demiryürek, 2010: 7). Bu sebeple doğru ve gerçekçi bir inanç öğretimi yapılmaksızın diğer dinî konularda bir şeyler öğretmeye kalkmak yersiz bir çabadır. Dolayısıyla din eğitiminde inanç öğrenme alanı, diğer öğrenme alanlarına göre daima ilk sırada yer almaktadır (Komisyon, 2010: 14).

Tartışma yöntemi, inanç öğretiminde kullanılabilir hatta kullanılması gerekli Kur'anî bir yöntemdir. Kur'an, tartışma yöntemini, özellikle inanç konularının öğretilmesi ve yerleştirilmesinde sıklıkla kullanmıştır. Bir taraftan indiği dönemde var olan farklı inanç gruplarının düşünce ve inanışlarının geçersizliğini ispat ederek kendi delillerini ortaya koyarken diğer taraftan geçmişte yaşamış peygamberlerin kavimlerine karşı verdiği fikrî mücadelelerden örnekler sunmak yoluyla inanç öğretiminde bu yöntemden yararlanmışır. Tartışma yönteminin Kur'an'da yer alan kullanılışlarından hareketle din eğitimi açısından inanç konularının öğretilmesinde sağladığı imkânlar şöyle sıralanabilir:

a. İnanç konuları, kesin bilgiye dayanmalıdır. Zira inançlar, kişinin duyguları, düşünceleri, istekleri ve psiko-sosyal hayatıyla ilgili her şeyi kuşatan, bütün davranışları etkileyen, böylece kişiliğe nüfuz eden bir özelliğe sahiptir. Kişilik açısından bu kadar önem arz eden inancın güvenilir bilgilere ve sağlıklı bir anlayışa dayanması son derece önemlidir. Çünkü sağlıklı, güvenilir bir bilgi ve anlayıştan uzak olan bir dinî inanç, kişinin tutum ve davranışlarında tutarsızlıklara ve anormalliklere sebep olabilir (Şentürk, 2010: 24,25). Bu nedenle inanç alanıyla ilgili konuların öğretimi şüphesiz sağlam referanslar gerektirmektedir.

Kur'an, inanç konularının temellendirilmesinde ve akli ikna sürecinde etkili bir yöntem olarak tartışma yöntemini kullanmıştır. Tartışma şartlarının en önemlisi ise kesin bilgi ve delile dayanmasıdır (Yavuz, 1981: 118). Tartışma yöntemi, insanı bilgi ve belge açısından seçici davranmaya ve böylelikle kesin bilgiye sevk etmesi yönüyle inançları delilleriyle ortaya çıkaran bir yöntemdir. "*(Ey Muhammed!) De ki: Hamd Allah'a mahsustur. Selam onun seçtiği kullarına. Allah mı daha hayırlıdır, yoksa onların ortak koştuğu mu? (Onlar mı hayırlı) yoksa gökleri ve yeri yaratan, gökten size su indiren mi? O suyla, bir ağacını bile bitirmeye gücünüzün yetmediği gönül alıcı güzel bahçeler bitirdik. Allah ile birlikte başka bir ilah mı var!.. (Onlar mı hayırlı) yoksa yeryüzünü oturmaya elverişli kılan, içinde nehirler akıtan, onun için sabit dağlar yaratan ve iki deniz arasına engel koyan mı? Allah ile birlikte başka bir ilah mı var!.. (Onlar mı hayırlı) yoksa kendisine dua ettiği zaman zorda kalmışa cevap veren ve (başındaki) sıkıntıyı gideren, sizi yeryüzünün hâkimleri kılan mı? Allah ile birlikte başka bir ilah mı var!.. (Onlar mı hayırlı) yoksa karanın ve denizin karanlıklarında size yolunuzu gösteren ve rahmetinin (yağmurun) önünde rüzgârları bir müjdeci olarak gönderen mi? Allah ile birlikte başka bir ilah mı var!.. (Onlar mı hayırlı) yoksa ilk baştan yaratan, sonra yaratmayı tekrar eden ve sizi hem gökten hem yerden rızıklandıran mı? Allah ile birlikte başka bir ilah mı var! De ki: Eğer siz doğru söyleyerseniz kesin delilinizi getirin!" (Neml, 27/60-64) âyetiyle, kesin bilgi olmadan bir sonuca varmanın ve kanaat belirtmenin yanlış olduğu ifade edilmektedir.*

Yukarda vermiş olduğumuz âyetlerden anlaşıldığı kadarıyla Kur'an, Allah inancı konusunda Hz. Muhammed'e tartışma yöntemini öğretmektedir. Bunu yaparken önce kendi delillerini ortaya koyar ve muhatabından delil ister. Böylece bireyi düşünmeye, araştırmaya ve inandığı değerleri sorgulayarak temellendirmeye yöneltir. Dolayısıyla inancı ispata zorlayan bu yöntem, körü körüne taklit ve inanıştan bilinçli bir inanca götürmesi nedeniyle inanç öğretiminde kullanılabilir.

b. İçerik olarak soyut olması nedeniyle inanç konularının öğretimi; sağlıklı bir eğitim öğretimin gerçekleşmesi için daha çok somutlaştırılarak, örneklendirilerek, benzetmeler yaparak, kıssa gibi farklı etkinlikler aracılığıyla verilmelidir. Zira öğretimin verimli olabilmesi için, soyut kavram ve anlamlar, mümkün mertebe somut olarak öğrenciye verilmeli, öğrenme konuları somut olarak işlenmelidir (Aydın, 2009: 16). Kur'an'da kullanılan tartışma yöntemleri kompleks bir yapıya sahip olması dolayısıyla içerisinde mukayese, soru-cevap, kıssa, benzetme, örnek olay gibi yöntemleri de bulundurur (Şanver, 2004: 177). Böylelikle tartışma yoluyla soyut olan inanç konuları somutlaşmakta ve muhatabın algılaması kolaylaşmaktadır.

Kur'an-ı Kerim, muarızlarıyla ne zaman tartışmışsa çeşitli akli deliller ileri sürdükten sonra tezini çeşitli kıssalarla kuvvetlendirmiştir. Kıssalarda geçen bütün tartışmalar öğretici niteliktedir. Kıssalarda geçen bu olaylar iyice analiz edildiğinde inançla ilgili deliller ve dayanakları, tartışma usulleri, inkârcıların şüphe ve itirazları, inkârlarına sebep olan psikolojileri dile getirilmiş ve peygamberlerin bunlara verdiği cevaplara yer verilmiştir (Yıldırım 2013: 139). Kur'an'ın iniş sürecinde yaşanan ve kıssalar yoluyla anlatılan bu tartışmalar, yaşanmış canlı tartışma sahneleri olarak öğretime dâhil edildiğinde muhatabın dikkati çekilmiş, akli ve zihinsel fonksiyonları harekete geçirilmiş olacaktır.

c. Öğretimde bilinenden bilinmeyene ilkesi gereğince yeni öğreteceğimiz konuları öğrencinin bildiği bilgilerden başlayarak öğretmek gerekir. Bu konuda muhatap kitlenin içinde bulunduğu mevcut dinî

kültürel durum çok iyi bilinmelidir. Zira muhataplar, yaşadıkları kültür çevresinde inanç konularıyla ilgili doğru veya yanlış bilgilere sahip olabilirler. Kimin ne kadar bildiğini ortaya çıkarmak onları konuşturmakla mümkün olur. Zaten "öğretmenlik, konuşmaktan çok konuşturma sanatıdır (Selçuk, 2009: 156). Tartışma yöntemi sayesinde öğrenciler demokratik bir ortam çerçevesinde görüşlerini açıklama fırsatı bulurlar. Böylece öğretmen öğrencilerin neyi ne kadar bildiğini, neye nasıl inandığını anlamış olur. Bundan sonra doğru bilgi ve inançları destekler, yanlış olanları düzeltir, eksik olanları ise tamamlar. Eğitimde gerçekleştirilmesi zor olan hususlarda birisi de kişilerin daha önce öğrendikleri ve doğru zannederek körü körüne kabul ettikleri yanlış bilgi ve inançlardır. Bunlar ortadan kaldırılmadan doğru inanç ve bilgileri kazandırmaya çalışmak güç bir durumdur. Eski bilgi ve alışkanlıklar yerlerinden sökülmedikçe, yeni bilgi ve davranışların oraya yerleşmesine imkân yoktur. Bu nedenle önce, muhataplar bütün yönleriyle tanınmalı, onlardaki yanlış bilgi ve inanışlar tespit edilmeli, bu bilgi ve inançların yanlışlığı muhataplara gösterilmeli, ikna yoluyla yok edilmeli; bundan sonra sağlıklı bilgilerin öğretileceği bir eğitime geçilmelidir (Ergün, 1993:306-312). Tartışma yöntemi işte bu süreçte kullanılması gereken bir yöntemdir.

d. İnanç konularında toplumumuzda kültürün de etkisiyle daha çok sorgulanamazlık düşüncesi hâkimdir. Bu düşüncenin oluşumunda ezeli ve ebedi bir varlığın sınırlı olan akıl yoluyla kavranmasının güçlüğü etkilidir. Ancak Kur'an'da verilen örneğe göre; Hz. İbrahim, inanç açısından bir araştırma içerisindedir. Çünkü ona göre, Allah'ı araştırmadan, sorgulamadan gerçek bir imana ulaşma imkânı yoktur. İşte bu nedenle, Hz. İbrahim, akıl yürütme yolunu kullanarak, akıl ve bilgiyle sağlam bir inanca ulaşmıştır. Nitekim onun inancı, düşünmeyi öteleyen, temeli çürük bir inanç değil; aksine temeli akla, düşünmeye dayanan tahkiki bir imandır. Dolayısıyla akılla desteklenmeyen bir iman herhangi bir değer ifade etmemektedir (Esen, 2011: 117). Kur'an, tartışma yöntemi sayesinde inancın sorgulanarak akıl yoluyla elde edilmesi gerektiğini ortaya koymuştur.

e. Tartışma yöntemi, inançla ilgili tutumların benimsetilmesinde, öğrencilerin bazı şüphelerinin ortadan kaldırılmasında etkili bir şekilde kullanılabilir. Özellikle zihinsel gelişim açısından gençlik dönemi, inançların sorgulandığı, şüphelerin arttığı bir dönemdir (Vergote, 1981: 588-589; Fersahoğlu-Demir, 2012: 66; Peker, 2000: 172; Alper, 2002: 62). Bilgisi artan ve çevresi genişleyen birey, çeşitli inançları öğrendikçe ister istemez kendi inancının güvenilirliğinden şüphe etmeye başlayacak ya da bunları akılcı bir değerlendirmeden geçirme gereği duyacaktır. Aslında şüphe, dinî açıdan olumlu bir gelişmedir. Çünkü şüphe, zihinsel bir aydınlanma sürecinin başlangıcıdır (Vergote, 1981: 24: 588-589; Fersahoğlu-Demir, 2012: 66; Peker, 2000: 172; Alper, 2002: 62). Bireyin inanç açısından gelişmesi ve ilerlemesinde, tahkiki bir imana ulaşmasında önemli bir yere sahiptir (Kasapoğlu, 2005: 81).

Şüphe olmadan bir kimsenin şuurlu bir inanca ulaşabildiği söylenemez. Çünkü zihni üstün bir yorum seviyesine zorlamak şüphenin bir özelliğidir. (Kasapoğlu, 2005:66) Ayrıca din öğretiminde şüphe bir "hazırbulunuşluk" olarak değerlendirilebilir. Zira şüphe, kişinin algı merkezlerini rahatsız etmekte ve kişiyi bir karar aşamasına geçmeye zorlamaktadır. (Selçuk, 2000: 337) Dinî şüpheler her zaman inanç üzerinde olumsuz etki meydana getirmez. Hatta bazen bu şüphelerin dinî hurafelerden ve batıl inançlardan kurtulmaya, daha şuurlu bir inanca yönelmeye etkileri vardır. Birey, bu şüphe ve sorgulama ve araştırmanın sonucunda inanç açısından bazı inandıklarını terk ederken, bazılarını ise bilakis daha çok sahip çıkar. Bu sebeple bireyler özellikle gençlik döneminde tartışmalar neticesinde, inanç konularındaki farklılıkları görüp değişik görüşleri kavrayabilir. Bunun sonucu kendi düşünce ve görüşlerini daha mantıklı şekilde savunma yeteneği kazanabilir (Aydın, 2003: 148).

Gençlerin dinî ve ahlâki ilkeleri eleştirel düşünceye tabi tutmalarını, bunların yanlışlığını, doğruluğunu sorgulamalarını, din dersi öğretmenin olgunlukla ve hatta inanç öğretimi için bir hazırbulunuşluk durumu olarak karşılaması uygun bir tutum olacaktır. Onların eleştirdikleri inanç konularını derslerde tartışmaya açmalı, uygun ve öğretici üslupla gençlerle bu hususları tartışmalıdır. Ayrıca Kur'an'da yer alan tartışmaları da örnek olay incelemesi şeklinde değerlendirmeye açmalıdır. Zaten gençler yaşları gereği tartışmalardan büyük zevk alırlar (Doğan-Tosun, 2003: 56). Ancak tartışmalarda âdâba ve şartlarına riayete azamî dikkat edilmelidir. Bu konuda da Kur'an- Kerim örnek alınmalıdır.

Görüldüğü gibi tartışma yöntemi, inanç konularının öğretilmesinde Kur'an'ın da kullandığı son derece tesirli bir yöntemdir. Bu yöntem kullanılırken esas alınacak ilkeler Kur'an tartışmalarında yer almaktadır. Bu sebeple din eğitiminde özellikle inanç konularının öğretiminde tartışma yöntemi kullanılırken mutlaka Kur'an'daki örnekler hatırlanmalıdır.

1.2. İbadet Eğitiminde Tartışma

Din eğitiminde inanç esaslarından sonra ikinci sırada, belirli davranış biçimlerini ihtiva eden ibadetler gelmektedir. İnanç, bireyin kendi iç dünyasında duyduğu ve yaşadığı derûnî ve sübjektif yönünü oluştururken, ibadetler de bireyin belli şekil ve kalıplara bağlı kalarak gerçekleştirdiği objektif yönünü teşkil etmektedir. İnanç ve ibadet birbirini tamamlayan iki vazgeçilmez temel unsurdur ve birbiriyile yakın ve iç içedir. İman ve ibadetten biri diğerinden ayrı düşünülemez.

İslam'ın eğitim anlayışına göre, bilginin aktarımı veya kazanılması, uygun ahlâkî ve rûhî niteliklere bağlı olmalıdır. Kişinin yalnızca bilgi ile donatılması, onun yetiştiği anlamına gelmediği gibi, eğitildiği anlamına da gelmez; kişinin eğitilebilmesi için verilen bilgilerin davranışa dönüşmesi esastır (Gözütok, 2007: 189). Kur'an, davranışa dönüştürülmeyen bilgi sahiplerini, kitap yüklü merkeplere benzeterek kınamaktadır (Cuma, 62/5). Bu açıdan bakıldığında ibadet eğitimi, kişinin imanı gereği inandığı değerlere uygun olarak davranış geliştirme ve değiştirme örneğidir. Eğitimde bir şeyin öğrenilip öğrenilmediği, çoğu zaman onun davranışa dönüşüp dönüşmediğiyle ayırt edilir (Bayraklı, 2002: 48). Bu nedenle ibadetler, inanç eğitiminin de hedefine ulaşip ulaşmadığının bir göstergesi sayılır. Zira düşüncede kalan, pratikte dönüşmeyen bir öğretim, eğitim değeri taşımaz. İnsan, inandığı değerleri davranışa dönüştürmeli ve yaşam tarzı haline getirmelidir. Çünkü hayata geçirilmeyen bir inanç ve öğretim, ihmal edilme, unutulma belki de zamanla yok olma tehlikesiyle karşı karşıyadır. İşte bu nedenle din eğitiminde, nazarî bilgileri öğretmekle birlikte amelî hükümleri de öğretmek ve bu hükümlerin içtenlikle uygulanması hedeflenmelidir (Çelik, 2014: 204).

İbadet eğitimi açısından bakıldığında, ibadetlerin neler olduğu ve nasıl yapıldığını öğrenmek ibadetin bilgi boyutunu, öğrenilen bu ibadetleri yerine getirmek de davranış boyutunu oluşturmaktadır (Sağlam, 2002: 173). Din, ibadetin şeklini belirleyip kurallarını koyarak, ibadetlerin model davranış ve uygulama biçimlerini oluşturmuştur. İbadetler belirli kalıp ve şekiller içerisinde yapılmaktadır. İbadetin dinen belirlenen bu şekli ve yaratıcı tarafından belirlenen kısımları tartışılmaz. Kur'an-ı Kerim'de bu hususa dikkat çekilerek şöyle buyrulmaktadır: *"Her ümmete, kendilerine uygun, yerine getirmeleri gerekli ibadetler koyduk. Öyleyse bu konuyu sizinle tartışmasınlar..."* (Hacc, 22/67). Dolayısıyla ibadet eğitiminin şekil ve şartlar açısından öğretimi tartışmaya açık bir husus değildir. İbadetin tartışılmayan şekli, ibadet edenler açısından birlik beraberlik şuuru, sosyal ve ekonomik statülerin göz ardı edilmesi gibi geçici durumları ortadan kaldırıp, ibadet edenleri duygusal planda birbirlerine yaklaştırır.

Ancak ibadet eğitiminin davranış boyutu yönüyle öğretilmesinde ise, tartışma yöntemi kullanılabilir. Zira günümüzde ibadetlerin tartışılmayan yönünün neler olduğunu ve nasıl yapılacağını bilen insanların hepsinin bu bilgileri davranışa dönüştürmediği görülmektedir (Akyürek, 2012: 92). Bu durum ibadet eğitiminin en önemli problemlerinden biridir. Çünkü ibadet eğitimi, bir takım ibadetlerin nasıl yapıldığını öğretmek yanında ibadetlerini severek yapma davranışını kazanmaları hedeflenmektedir. Böyle bir ibadet eğitimi ve öğretimi başarılı olmuş demektir. Bu başarıyı yakalamak için davranış bilimlerinin sonuçlarından yararlanmak gerekmektedir. Öğrenilen bir ibadetin davranışa dönüşmesi ve birey tarafından benimsenmesi için önce zihinsel boyutta problemin çözümlenmesi gerekmektedir. Bu da bireyin söz konusu ibadetin gereğini, faydasını mantıken kavraması ve zihinde temellendirmesiyle mümkün olur. Dolayısıyla ibadet eğitimi ve öğretimi yapılırken salt ibadetle ilgili bilgilerin yanında genelde dinle, özelde o ibadetle ilgili bilincin de bireyde oluşmasını hedeflemek gerekir (Sağlam, 2003: 34; Aşıkutlu, 2010: 42). İşte tartışma yöntemi, ibadet eğitimi ve öğretimi için bu bilinç ve şuurun oluşmasına katkı yapması dolayısıyla uygulanması gereken bir yöntemdir.

İnsan sebebini ve hikmetini bildiği ve faydasını gördüğü emirleri yerine getirmekte çok zorlanmaz (Uysal 1996: 128). Bu açıdan ibadetlerin gayesinin bilinmesi ve anlamlandırılması, doğru bir ibadet eğitimi sağlamak açısından önemlidir. İbadetin özü gereği, şekil şartlarını göz önünde tutarak gayeleriyle beraber dinin genel prensipleri bağlamında yorumlamak gerekir (Bayrakdar, 1987: 5). Zira insan olayları, hayatı, çevresini, öğrendiklerini anlamlandırmak ister. Zaten insan sürekli anlam arayışı içinde olan bir varlıktır. İnsandaki bu anlam arayışı fıtratındaki temel bir güdüdür (Frankl, 2014: 113). Bu anlamlandırma o kadar önemlidir ki, aradığı anlamı bulması birtakım fedakârlıklar yapmaya, özveride bulunmaya, hatta gerekirse bunun için tüm güçlükleri göğüslemeye bile razı eder (Frankl, 1994: 14-15,23-25). İbadet esnasında yaşanan birtakım zorluklara bu anlamlandırmalar neticesinde katlanılabilir ve hatta bu zorluklar birer zevk haline dönüştürülebilir. Bu noktada ibadetlerin anlam kazanması açısından *"niçin ibadet?"* sorusunun önem kazandığı karşımıza çıkmaktadır. Çünkü eğitimde *"niçin?"* sorusunun cevabı eğitimin amaçlarını oluşturur (Aydın, 2009: 1). İşte tartışma yöntemi, bu sorunun cevaplandırılmasında, ibadetlerin anlamlandırılmasında katkı sağlayacaktır.

Kur'an'da Hz. İbrahim ile babası arasında geçen tartışmada *"niçin ibadet ediyorsun?"* sorusunu Hz. İbrahim babasına yönelterek, yaptığı ibadeti düşünerek ve sorgulayarak yapması gerektiğine vurgu yapmıştır. Şu âyetlerde bu durum açıkça görülmektedir: *"Ey babacığım! İştmeyen, görmeyen ve sana bir faydası olmayan şeylere niçin ibadet ediyorsun?"* (Meryem, 19/42). Hz. İbrahim babası ve kavmiyle yaptığı başka bir tartışmada *"(İbrahim) babasına ve kaomine: 'Siz neye ibadet ediyorsunuz?' demişti. 'Putlara ibadet ediyoruz ve onlara ibadet etmeye devam edeceğiz.' dediler. (İbrahim), 'Onlara dua ettiğiniz zaman sizi işliyorlar mı? Yahut size fayda veya zararları dokunur mu?' dedi. (Kavmi), 'Hayır, ama biz babalarımızı böyle yaparken bulduk.' dediler."* (Şuara, 26/70-74) *"Siz Allah'tan başka birtakım putlara ibadet ediyorsunuz. Yalan uydurup onları ilah, şefaâtçi ediniyorsunuz. Sizin Allah'tan başka taptıklarınız size rızık veremezler"* (Ankebût, 29/17). Kur'an'da yer alan bu tartışma örneklerinden anlaşıldığına göre *"neye ve niçin ibadet?"* sorusu üzerinden bir sorgulama yapılması

istenmiş, verilen cevaplar dolayısıyla ibadet edilecek varlığın özellikleri hatırlanarak bilinçli, şuurlu bir ibadet anlayışının geliştirilmesi gerektiği ifade edilmiştir.

Şuur yani bilinçlilik durumu, ibadeti adetten ayıran en önemli özelliktir. Bir ibadet eğer şuursuz yapılıyorsa alışkanlık sonucu kazanılmış bir adetten ibaret sayılır. Böyle bir ibadet anlayışı taklitçilikten öteye gidemez. Kur'an ise, inançları ve ibadetleri konusunda atalarından gördüklerine uyanları taklitçilik ve taassupla suçlamış ve şiddetli bir şekilde kınamıştır (Temel 2007: 143-150). Bu sebeple ibadet eğitiminde taklitten sıyrılmak için akli harekete geçirecek tartışmaların yapılması yararlı olacaktır.

1.3. Ahlâk Eğitiminde Tartışma

Eğitimle ilişkisi bakımından ele alındığında ahlâk, insanlar arası ilişkileri ilgilendiren bir sistemdir ve bu sistem öğrenme yoluyla elde edilir (Güngör, 1997: 11,57). Bu açıdan ahlâk, sosyal yaşamla doğrudan ilgili olması ve insanların bir arada medenice yaşama isteği ve arzusuna yardımcı olması bakımından her çağda eğitimin hem amacı, hem de konusu olmuştur (Aydın, 2003: 126; Gündüz, 2003: 195). Eğitimden maksat, insanı terbiye edip belli hedefler doğrultusunda yetiştirmekse, aynı gayeyi taşıyan ahlâkî faktörü de ondan ayrı düşünmeye imkân yoktur. Dolayısıyla ahlâk, eğitimle iç içedir. Bu açıdan baktığımızda ahlâk eğitimi genel eğitimin içinde düşünmek zorundayız. (Gözütok, 2007: 194).

Din eğitiminde gerek fertlerin ahlâkî konularda eğitilmesi ve istenilen seviyeye yükseltilebilmesi için gerekse ahlâk anlayışı ve davranış arasında bir uyumun sağlanması için bazı yöntem ve teknikler kullanılmaktadır. Bunlar arasında tartışmaya dayalı öğretim yöntem ve tekniklerinin olduğu da bilinmesi gerekir. Ahlâk eğitiminde tartışma yönteminin sağladığı bu imkânlar şöyle açıklanabilir:

a. Ahlâk eğitiminde amaç, bireyi ve toplumu kötü ahlâktan korumak ve kurtarmak, bununla birlikte iyi ahlâkla donatmak ve sürekliliğini sağlamaktır. Ahlâk eğitiminin bu amacına ulaşabilmesi için ahlâk ilkelerinin ve kurallarının öğretilmesi ya da ezberletilmesi yeterli değildir. Davranışa dönüşmeyen ahlâk kuralları sadece bilgi düzeyinde kalmaktadır. Bu sebeple ahlâkî ilke ve kuralların öğrenciler tarafından benimsenmesi sağlanmalıdır. Bunu sağlamak için ise öğrenciler, olumlu ve olumsuz olayları karşılaştırabilmeli, örnek olayları tartışabilmelidir. Olayların neden ve sonuçlarını karşılaştırmalı olarak ve yaşantılar yoluyla öğrenme sürecine dâhil eden bir öğrenci, ahlâkî ilke ve kuralları bilişsel alandan, duyuşsal alana hatta davranışsal alana taşımış olacaktır (Uzun, 2014: 6).

Özellikle ilköğretim dönemindeki çocukların, soyut ilke ve değerleri kavrayabilmeleri, ahlâkî sorunları anlamaları, ahlâkla ilgili konuların somut örnek olay ve yaşantılar yoluyla anlatılmasına bağlıdır. "İnsanlar güvenilir olmalı", "hırsızlık yapmamalı", "dürüst olmalı", "adaletli davranmalı" gibi öğütler çocuklarda tutum ve davranış değişikliğinin ortaya çıkmasına katkı sağlamamaktadır. Çocukların soyut olan değer ve ilkeleri kavrayabilmeleri için, somut ve yaşanmış örnekler vererek, örnek yaşantıları ve olayları gözlerinde canlandırmaları sağlanmalıdır (Uzun, 2014: 2). Tartışma yöntemi, öğrencilerin olumlu ve olumsuz davranış kalıplarını özellikle yaşanmış örnek olaylar üzerinden sebep-sonuç ilişkisi içinde değerlendirmelerine imkân sağlayacaktır. Böylece ahlâkî kurallar öğrenciler tarafından içselleştirilecek ve tutuma dönüştürülmesine imkân sağlanmış olacaktır.

b. Bir şeyin zıddı ile verilmesi İslam eğitiminin temel prensiplerindedir. Bu prensip bizzat Allah tarafından konmuş ve uygulanmıştır. Kur'an'da yer alan tartışmalarda iyi ile kötü, hak ile batıl, cennet ile cehennem, mümin ile kâfir vb. gibi zıtlıklar pek çok kez neden-sonuç ilişkisi içerisinde karşılaştırmalı olarak açıklanmıştır (Bayraktar, 1989: 54). Bu açıklamalar her zaman teşvik veya sakındırma örneği taşır. Kur'an bu yolla davranış kazandırmaya ya da davranış değiştirmeye yönelik olarak tartışmaları kullanmıştır. Ahlâkî öğretileri bu şekilde, zıtlıkları karşı karşıya getirmek yoluyla kazandırmak etkili bir yoldur. Örneğin cimrilik, korkaklık ve israf gibi kötü ahlâkî tutumlardan cömertlik, cesaret ve tutumluluk gibi zıtlarını da öğrenmek ve bilmek suretiyle uzaklaşmak mümkündür (Zernûci, 2011: 4; Bayraktar, 1989: 54).

Derslerde ahlâkî kuralların ezberletilmesi ahlâkî davranışları öğrenme ve kazandırma açısından yeterli değildir. Ahlâk öğretimi sınıf ortamında yapılıyorsa konunun sınıfa sunulması ve bunun üzerine sınıf içi tartışmalar yapılarak öğrencilerin görüş ve düşünceleri alınmalıdır. Öğrencilere yüzeysel bir ahlâk bilgisi değil; ahlâkî derinlik, anlayış ve duyarlılık kazandırılmaya çalışılması gerekir. Bu durumda ahlâkî açıdan ikilem yaşayan öğrencilerin günlük hayatta karşılaştıkları ahlâkî içeriği olan olaylara ve Kur'an'da geçen Peygamber kıssalarına başvurmaları daha doğru bir yaklaşım olacaktır (Çinemre, 2013: 164).

c. Ahlâk gelişimi açısından özellikle ergenlik döneminde tartışma yönteminin kullanılması daha uygun sonuç verecektir. Çünkü bu dönemde birey olaylara, kurallara daha bir eleştirel bakmayı; "bana göre", "sana göre" şeklinde görelî bir ahlâk anlayışı geliştirerek farklı bakış açılarını keşfetmeyi; evrensel ahlâk ilkelerini yakalamayı başaracak düzeye gelebilir. Kişinin bu dönemde olayları daha etraflıca değerlendirmesi, tenkit süzgecinden geçirmesi ve onlar hakkında sağlıklı kararlar vermesi mümkündür (Başaran, 1996: 190-191).

Görüldüğü gibi, ahlâk konularının öğretiminde Kur'an kıssalarından, okuma parçalarından, ahlâkî içerikli hikâyelerden, âyetlerden, hadislerden veya iletişim kanalları yoluyla topluma yansıyan olaylardan

hareketle sınıfta tartışma ortamlarının oluşturulması yararlı olacaktır. Zira ahlâk eğitiminde muhataplara akıllarını kullandırmak esas olmalıdır. Çünkü ahlâk öğretileri sadece bilişsel bir olgu değil, içselleştirilmesi ve davranışa dönüştürülmesi gereken davranışsal yönü olan bir olgudur. Yapılacak tartışma çalışmaları dolayısıyla muhatapların doğruları ve yanlışları bizzat kendilerinin düşünerek bulmaları sağlanmış olur. Bireylerin kendi düşünceleri neticesinde üzerinde ittifak ettikleri hususları benimsemeleri daha kolay olur. Bu tür tartışmaların başka faydalarından da bahsedilebilir. Tartışmalarda demokratik bir ortam oluşturan öğretmenin, öğrencilerin düşünce ve fikirlerine değer vermiş olması onları memnun eder. Böylece bir taraftan öğrencilere ahlâkî değerler benimsetilmeye çalışılırken diğer taraftan da onların kişilikleri, kendine olan güvenleri ve sorumluluk duyguları geliştirilmiş olur (Öcal, 2003: 106).

2. KUR'AN TARTIŞMALARINDA EĞİTSEL AMAÇ

"Eğitimde amaç" denildiğinde kastedilen, eğitim-öğretim süreci sonunda insanda gerçekleşmesi istenen bilgi, beceri, tutum ve davranış değişiklikleridir. Kişiye kazandırılmak istenen özellikler itibarıyla amaçlar, insanın alacağı ideal şekli belirler ve "iyi insan"ı tarif ederler (Çelikel, 2008: 75; Senemoğlu, 2000: 403; Demirel, 2012: 95). Eğitimde amaç aynı zamanda "bireyleri niçin eğitiyoruz?" sorusunun cevabıdır (Demirel, 2012: 95). Bu kapsamda eğitimde yapılan bütün faaliyetler, amaçları gerçekleştirmeye yönelik çabalardır.

İnsanlar her devirde genç nesillerini rûhî, bedenî ve akli yönden topluma faydalı olacak şekilde yetiştirme gayretinde olmuştur. Bu kapsamda eğitimin evrensel amacı, ideal-iyi insanı yetiştirmektir. Ancak her toplumun iyi insan tanımlamalarında farklılıklar vardır. Aynı zamanda bilim, teknolojinin ve sosyal hayatın gelişmesiyle yeni amaçlar ortaya çıkmaktadır. Bu sebeple eğitimin amacı, zaman içerisinde toplumsal şartlara ve milletlerin inanç, ahlâk ve kültürlerine göre değişiklik göstermiştir (Bayraktar, 1989: 6,7).

Günümüzdeki eğitim anlayışında; öğretici açısından "öğrenmeyi öğretme", öğrenci açısından da "öğrenmeyi öğrenme" nihai hedef haline gelmiştir. Öğrenmeyi öğrenmiş bir öğrencinin, yeterliliğini keşfetmiş bir birey olarak, bilgiye sürekli ulaşma ve öğrendiği bilgilerden yararlanarak karşılaştığı problemleri çözme kabiliyetini kazanmış olacağı varsayımından hareket edilmektedir. Eğitim anlayışındaki bu değişiklikler, bilgi ve davranışların, öğrenciye ne ölçüde ve nasıl kazandırılacağındaki amaç ve hedefler, herhangi bir dersin öğretme ve öğrenme süreçlerinin kalitesine de yansımaktadır (Özdemir, 2003: 161-168).

Kur'an'ın tarif ettiği ve İslam eğitiminde hedeflenen iyi insan modeli "müslüman", "mümin" olarak adlandırılmıştır. Kur'an'ın temel gayesi de bu insan modelinin yetişmesine rehberlik etmek suretiyle insanları eğitmektir (İsra 17/8-9). Bireysel ve toplumsal değişimi öngören Kur'an'ın bu öncelikli hedefi; insanların düşünce, inanç ve yaşantılarını kapsar. Kur'an'ın mesajlarına bakıldığında, ya insanların düşünce, inanç ve yaşantılarını düzenlemek veya hatalarını düzeltmek, ya da eksiklerini tamamlamak amacına yönelik olduğu görülür. Nitekim Kur'an'ın inzal olduğu 23 yıllık süreç içerisinde, vahiy ile etkileşim halindeki muhataplarda köklü bir değişim ve dönüşüm yaşanmış ve Kur'an'ın hedeflediği bu insan tipi oluşmuştur (Hökelekli, 2008: 63). Öyle ki *cahiliye* diye adlandırılan bir toplumu, cehaletten kurtararak ilim ve medeniyetin zirvesine çıkarmıştır.

Kur'an-ı Kerim, ortaya koyduğu temel gaye doğrultusunda kendine özgü eğitim anlayışı içerisinde düşündürmeye dayalı farklı yöntemler kullanır. Tartışma yöntemi de bu yöntemlerin başında gelir. Kur'an, tartışma yöntemi yoluyla muhataplarından, aklın kullanılması, tefekkür edilmesi, olaylardan ders çıkarılması gibi hususları yapmalarını istemektedir. Bu gibi düşünmeye sevk eden temel özellikler, günümüz eğitiminde kullanılan aktif öğrenmeyi merkeze alan düşünme özellikleridir.

Aktif öğrenme bireyin ilgi, ihtiyaç ve yeteneklerini dikkate alan, bireye çoklu öğrenme ve değerlendirme fırsatları sunan bir öğrenme yaklaşımıdır (Aydın, 2001: 55-80; Açıkgoz, 2003:17-18). Bu yaklaşım biçimi, öğrenenin kendi öğrenme sürecinin yönetim ve sorumluluğunu taşıdığı, bu süreçle ilgili kararları kendisinin aldığı ve zihinsel yeteneklerini en üst seviyede kullanmaya zorlandığı bir öğrenme biçimidir (Çınar, 2013: 20; Çınar, 2012: 174). Aktif öğrenme ortamında öğrenen kişinin *analiz, sentez ve değerlendirme* aşamalarını yapabilecek düşünme becerilerine sahip olması ve öğrendiklerini günlük hayatta kullanabilmesi beklenir. Kur'an'da yer alan tartışmalar, muhatapını zihinsel olarak aktif kılan, tefekküre, analiz, sentez ve değerlendirme yapmaya sevk eden ve dolayısıyla üst düzeyde bir zihinsel performansa teşvik eden bir yapıya sahiptir (Batar, 2014: 160). Dolayısıyla günümüz eğitiminin hedeflediği insan tipinin yetişmesine fırsat sağlar.

Kur'an tartışmalarının amaçlarını günümüz eğitim-öğretim anlayışı açısından üç başlıkta değerlendirebiliriz:

2.1. Doğru Bilgiye İkna Etmek

Kur'an-ı Kerim, eğitimde tartışma yönteminin kullanılmasını emrettiği "*Rabbinin yoluna hikmetle, güzel öğütle çağır ve onlarla en güzel şekilde tartış*" (Nahl, 16/125) âyetinde tartışmanın "*en güzel şekilde*" yapılması şartını koymuştur. "*En güzel bir şekilde tartışma*" emri, tartışmalarda üsluba vurgu yapmakla

birlikte aynı zamanda tartışmanın gayesinin kuru bir mücadeleden öte muhatabı ikna etme amacına yönelik olduğunu göstermiştir. Dolayısıyla Kur'an tartışmalarındaki gaye, muhatabı ikna etmektir.

Kur'an, "Eğer doğru söylüyorsanız kesin delilinizi getirin" (Bakara, 2/111;Enbiyâ, 21/24; Neml, 27/64) şeklindeki uyarısıyla tartışmalarda iddia sahiplerinin, iddialarını ispat etmelerini ister. Bu sebeple herhangi bir konuda tartışırken delilsiz olarak bir iddiayı savunmak Kur'an perspektifine uymamaktadır (Pusmaz, 1998:115-117). Bu açıdan Kur'an, tartışmalarda muarızlarına hitap ederken göklerin ve yerin yaratılması, gece ile gündüzün birbirini takip etmesi, yağmurun yağması, türlü türlü bitki ve meyvelerin yerden çıkarılması gibi her zaman şahit oldukları olaylara dikkatleri çekerek onları ikna etmeye çalışmaktadır (Mevdudi, 1997: 39-40).

Kur'an'da yapılan tartışmalar, sadece mantık önermeleri getirip, ondan neticeye giden hususi bir yolla yapılmaz. Zira Kur'an, sadece belli bir kültüre sahip muayyen bir zümreyi hidayet etmek için inmemiştir. O; ister tahsilli olsun, isterse geniş halk tabakasından olsun, bütün insanları doğru yola iletmek için nazil olduğundan, getirdiği delillerle, zihni ve kalbi etkisi altına alır ve iknaya sevk eder (Çelik, 2006: 46).

Eğitim-öğretimde bir kişiyi ikna etmek, bireysel veya toplumsal eğitimin gerçekleşmesi ve buna bağlı olarak değişimin başlangıç noktasıdır. İnsanların sahip oldukları düşünce, fikir, tutum ve davranışları kendi istekleriyle değiştirmeyi kabul etmelerini sağlamaktır. Yoksa bir fikri zorla ya da eğitimde benimsenen yöntem ve tekniklerle kabul ettirmek değildir. Zira zorla ve baskıyla kabul ettirilmeye çalışılan düşünceler veya öğrenmek zorunda bırakılan bilgiler, doğru dahi olsalar muhataplarınca, çoğu zaman kabul edilmemektedir. Bu sebeple Kur'an muhataplarını ikna yoluyla ve tartışarak eğitmeyi hedeflemektedir.

2.2. Yanlış ve Şüpheli Gidermek

Kur'an, bütün zararlı ve yanlış inançlarla mücadele etmiştir. Allah'ın mesajını yeryüzündekilere ulaştırmak ve muarızlarının yaptıkları itirazların asılsızlığını ve tutarsızlığını açıklayarak onları bertaraf etmek, karşısına çıkan engelleri kaldırmak, aleyhine yapılan tertipleri dağıtmak ve kurulan tuzakları bozmak için yapılması zaruri bir iştir. Kur'an'ın bu tür tartışmaları, her ne kadar hasmı susturup ilzam etse de temelde hakka ve doğruya yöneltme niteliği taşır (el-Elmaî, 2011: 28). Nitekim Kur'an'daki tartışmalar incelendiğinde, onun sırf muhatabı susturmaya yönelik olmadığını; aksine hakikati arayanların ellerinden tutarak onları irşât ettiği ve hakka götürdüğü görülür (Çelik, 2006: 30).

İnsanların sahip oldukları ve yıllar içerisinde yaşamları boyunca geliştirdikleri zihniyet yapısını değiştirmek kolay değildir. İnsanların zaman içerisinde sahip oldukları ve onların kişilikleri haline gelen tutum ve davranışlarını değiştirmeleri oldukça güç bir durumdur. Hatta bu değişim değiştirilmek istendiğinde karşı bir dirençle karşılaşılabilir (Aydın-Genç, 2014: 167-184). Bu sebeple Kur'an öncelikle, muarız düşüncede olanların zihinlerinde mantıkî, bilimsel, metodik bir şüphe uyandırarak, onların görüşlerini değiştirmek amacıyla tartışma yöntemlerini kullanmıştır.

Kur'an'ın gayesi tartışmayı sürdürmek değil, yanlış görüşleri ve beliren şüpheleri gerekli kesin cevaplarla ortadan kaldırarak, muarızlarının gerçeği bulmasını sağlamaktır. Bu da en kısa yoldan olmalıdır ki, maksat gerçekleşebilsin. Çünkü tartışmanın uzaması, gayeyi saptırıp muarızın tepkisini arttırır. Onun için Kur'an'ın, tartışmalarda muhataplarına kısa cevaplar verdiği görülür (Çelik, 2006: 32-33).

3. KUR'AN TARTIŞMALARINDA EĞİTSEL ÜSLUP

Kur'an, tartışmalarda bir fikrin doğruluğunu veya yanlışlığını göstermek için akla hitap etme, gözlem ve deneye başvurma, muarızı şüpheye düşürme, sorular sorma- sorulara cevap verme, karşılaştırmalar yapma, benzetme ve tasvirler yapma gibi farklı üsluplar kullanmıştır (Yavuz, 2006: 576-577; Ersöz, 1987: 36; Yıldırım, 2013: 119). Yüce Allah'ın Kur'an'da yer alan tartışmalarda muhataplarına karşı kullanmış olduğu bu farklı üslupları ve bu üslupların eğitici yönlerini maddeler halinde incelemek, tartışma yönteminin boyutları kavramak açısından gereklidir.

3.1. Akla Hitap Etme

Kur'an'ın eğitim anlayışının temeli, akıl ve mantığın aktif olmasına dayanır. Kur'an'da yer alan pek çok âyette "aklınızı kullanmıyor musunuz?" (Bakara, 2/44, 76; Al-i İmran, 3/65; En'am, 6/32; A'râf, 7/169; Yunus, 10/16; Hûd, 11/51; Yusuf, 12/109; Enbiyâ, 21/10, 67; Mü'minûn, 23/80; Saffât, 37/138) şeklindeki uyarılarla aklın işlevselliğine vurgu yapmaktadır. Yine Kur'an'da 49 yerde geçen "akıl" kelimesinin tamamının fiil şeklinde kullanılması aklın fonksiyonelliği açısından dikkat çekicidir. Bununla birlikte Kur'an, insanı inanmadan ziyade düşünmeye çağırmakta, böylelikle inancın akılla kavranmasındaki öneme vurgu yapmaktadır. (Yar 2006: 90). Nitekim Kur'an, tebliğ ve daveti körü körüne değil, bilgi ve delile dayalı akli bir muhakeme ile kabulü önemser. Zira inanç ve iman temelde aklın bir görevi olan düşünme ve dolayısıyla bilmeye dayanır (Şanver, 2004: 140).

Kur'an'ın akla önem vermesi ve sürekli onu ön plana çıkarması, onu kullanmak, değerlendirmek, amacına uygun çalışmasını sağlamak içindir. Çünkü onun sağlıklı çalışması insanın ve insanlığın gelişmesine, mutluluğuna sebep olacak, sağlıklı çalışmaması ise insanın ve insanlığın aleyhine bir durum

olacaktır. Kur'an, bütün kötülükleri aklın sağlıklı kullanılmasında gördüğü gibi (Mülk, 67/10), bütün iyilikleri de onun yerli yerince kullanılmasında görmüştür (A'râf, 7/179). Bu kapsamda Kur'an'da, aklı önemseyen ve işlerinde akla yer vermeyenleri hoş görmeyen birçok âyet vardır. Yine Kur'an-ı Kerim'de, başkalarının akıllarıyla düşünen ve miras aldıkları geleneklere körü körüne bağlananlar da kınamaktadır (Bakara, 2/170; Maide, 5/104; Araf, 7/28; Kehf, 18/5; Enbiya, 21/53). Dolayısıyla Kur'an, insan aklını sağlam bir düşünme yöntemine kavuşturmak ister. Aklın kullanılmasıyla ilgili durum Kur'an-Kerim'de "Göklerin ve yerin yaratılışında, gece ile gündüzün birbiri ardınca gelip gidişinde selim akıl sahipleri için gerçekten açık, ibretli deliller vardır" (Al-i İmran, 3/190), âyetinde "akl-ı selim" kelimesiyle ifade edilmektedir.

Kur'an-ı Kerim'de insanın aklına hitap eden ilmî, akli ve mantıkî deliller bulunmaktadır. Kur'an insanı eğitirken, akla hitap eden eğitim yöntemleri kullanmıştır (Şanver, 2004: 140). Başta tartışma yöntemi olmak üzere Kur'an'ın kullandığı bütün eğitim metotlarının merkezinde "akıllara hitap etme" söz konusudur. Hz. İbrahim'in kavmiyle aralarında geçen tartışmanın aktarıldığı şu âyetlerde akla hitap eden böyle bir üslubun kullanıldığını görmekteyiz: "Sen mi yaptın bunu ilâhlarımıza ey İbrahim? dediler. (İbrahim): Belki de bu işi şu büyükleri yapmıştır. Hadi onlara sorun; eğer konuşuyorlarsa! dedi. Bunun üzerine, kendi vicdanlarına dönüp (kendi kendilerine) "Hiç şüphesiz asil zalimler sizsiniz siz!" dediler. Sonra tekrar eski inanç ve tartışmalarına döndüler: Sen bunların konuşmadığını pek âlâ biliyorsun, dediler. İbrahim: Öyleyse, dedi, Allah'ı bırakıp da, size hiçbir fayda ve zarar vermeyen şeylere hâlâ tapacak mısınız? Size de, Allah'ı bırakıp tapmakta olduğunuz şeylere de yazıklar olsun! Siz akıllanmaz mısınız?" (Enbiya, 21/62-67; Şuarâ, 26/72-75). Hz. İbrahim ortaya koyduğu akli delillerle muhataplarının akıllarına hitap etmek suretiyle, tapındıkları varlıkların konuşamadıkları ve kendilerine bile yararlı olmadığı gerçeğini onlara itiraf ettirerek farkındalık oluşmasını sağlamıştır.

Tartışmalardaki temel üslup olan akıllara hitap etme konusunda bir diğer örnek ise şu âyettir: "Eğer yerde ve gökte Allah'tan başka ilahlar olsaydı, kesinlikle ikisinin de düzeni bozulurdu. Demek ki Arş'ın Rabbi olan Allah, onların nitelemelerinden uzaktır." (Enbiyâ, 21/22) Diğer bir ayet ise şöyledir: "De ki: Eğer onların iddia ettikleri gibi Allah ile beraber başka ilâhlar olsaydı, o zaman o ilahlar da Arş'ın sahibine ulaşmak için elbette bir yol ararlardı." (İsrâ, 17/42; Mü'minûn, 23/91) Bu iki âyet birlikte değerlendirildiğinde âyetlerin, açıkça insanın aklına ve mantığına hitap ettiği anlaşılmaktadır. Birden fazla ilah olmasının ne gibi sonuçlar doğuracağı, kainatta karışıklıkların çıkacağı, düzen ve intizamın olmayacağı vurgulanmaktadır (Albayrak, 1998: 55; Yavuz, 1981: 167). Bu âyetlerde görüldüğü gibi Allah (c.c.), tartışmalarda ortaya koyduğu çeşitli delillerle insanların akıllarına hitap ederek onları eğitmeyi hedeflemiştir.

Tartışmalarda bu üslubun kullanılması, güncel din eğitimi açısından da bir dayanak oluşturabilir. Dinî ilke ve kuralların, sadece nakli esas alan bilgilere dayanarak anlatma yerine, daha çok akılcı bir yöntem kullanılarak anlatılması, daha etkili bir yöntem olabilir (Yar, 2006:104).

3.2. Soru Sorma

Eğitim yöntemi açısından bakıldığında soru sorma, hem bir öğrenme hem de bir öğretme yöntemidir. Ancak Kur'an'da Allah tarafından sorulan sorular yaratıcının bir konuyu öğrenme amacıyla sormadığı sorulardır. Bunlardan büyük bir kısmı öğretmeye, diğer bir kısmı da kınama, kabule mecbur bırakma, hayret uyandırma, korkutma, tehdit etme, alaya alma vb. gibi hususlara yöneliktir. Dolayısıyla Kur'an, tartışmalarda eğitime açık olanları öğretmeye, eğitime kendisini kapatanları ise çeşitli duygularını harekete geçirmeye yönelik olarak farklı soru üslupları kullanmıştır (Çelik 2006: 249-252).

Örneğin Neml suresinde, müşriklerin birçok ilah olduğu iddiaları karşısında onlara ilahlar arasında karşılaştırma imkânı sağlayan çeşitli sorular yöneltilmiştir. Böylelikle bir ilahta bulunması gereken fiil ve sıfatlar üzerinde durularak, müşriklerin ilah diye taptıkları varlıkların bu açıklanan özelliklerden hiçbirini taşımadığı, dolayısıyla onların ilah olamayacağı fikri, soru üslubu kullanılarak mantıkî bir yolla açıklanmıştır: "(Ey Muhammed!) De ki: Hamd Allah'a mahsustur. Selam onun seçtiği kullarına. Allah mı daha hayırlıdır, yoksa onların ortak koştukları mı? (Onlar mı hayırlı) yoksa gökleri ve yeri yaratan, gökten size su indiren mi? O suyla, bir ağacın bile bitirmeye gücünüzün yetmediği gönül alıcı güzel bahçeler bitirdik. Allah ile birlikte başka bir ilah mı var!.. (Onlar mı hayırlı) yoksa yeryüzünü oturmaya elverişli kılan, içinde nehirler akıtan, onun için sabit dağlar yaratan ve iki deniz arasına engel koyan mı? Allah ile birlikte başka bir ilah mı var!.. (Onlar mı hayırlı) yoksa kendisine dua ettiği zaman zorda kalmışa cevap veren ve (başındaki) sıkıntıyı gideren, sizi yeryüzünün hâkimleri kılan mı? Allah ile birlikte başka bir ilah mı var!.. (Onlar mı hayırlı) yoksa karanın ve denizin karanlıklarında size yolunuzu gösteren ve rahmetinin (yağmurun) önünde rüzgârları bir müjdecî olarak gönderen mi? Allah ile birlikte başka bir ilah mı var!.. (Onlar mı hayırlı) yoksa ilk baştan yaratan, sonra yaratmayı tekrar eden ve sizi hem gökten hem yerden rızıklandıran mı? Allah ile birlikte başka bir ilah mı var! De ki: Eğer siz doğru söyleyerseniz kesin delilinizi getirin!" (Neml 27/59-64).

Yine müşriklerle yapılan tartışmada şu âyet de onların iddialarının geçersizliğinin soru üslubuyla ortaya konması açısından güzel bir örnek sunmaktadır: "(Resûlüm!) De ki: Sizi gökten ve yerden kim rızıklandırıyor? Ya da işitme ve görme yetisi üzerinde kim mutlak hâkimdir? Ölüden diriyi, diriden ölüyü kim çıkarıyor? İşleri kim yürütüyor? "Allah" diyecekler. De ki: O halde Allah'a karşı gelmekten sakınmayacak mısınız?

(Yunus, 10/31) Yine Kur'an'da Hz. İbrahim'in kavmiyle olan tartışmalarında, bu üslubu en güzel şekilde kullandığını görmekteyiz: "Ellerinize yonttuğunuz şeylere mi tapıyorsunuz?" (Saffat, 37/95) "Peki, siz dua ettiğinizde onlar sizi işitiyorlar mı? Yahut size fayda veya zarar verebiliyorlar mı?" (Şuara, 26/72-73) Böylece muhatapların, soru üslubu yoluyla zihinleri ve duyguları uyarılmakta ve bu sorulan sorular karşısında gerçeği kabul etmeleri sağlanmaktadır.

Eğitim açısından değerlendirildiğinde Kur'an'ın tartışmalarda kullandığı soru üslubu, muhatapı güdüleme, düşünmeye özel bir yön verme (Küçükahmet, 1994: 45,48), muhatapta ilgi uyandırma ve dolayısıyla onun eğitime hazır hale gelmesi açısından önemlidir. Öğrenme-öğretme ortamlarında sıklıkla kullanılan bu üslup, öğrencinin derse aktif olarak katılımını sağlar. Öğrencinin zihin yeteneğinin gelişmesine yardımcı olur. Zira yöneltilen soruyla, onların düşünceleri ve zihinlerini yormaları istenir. Bu sayede öğretmen, bilgiyi öğrenciye direk aktarmak yerine soru sorarak bilginin öğrenilmesini sağlar. Dolayısıyla bir öğretmenin başarısı ile onun soru sormadaki tecrübesi arasında sıkı bir ilişki vardır (Aydın, 2009: 289).

Kur'an gerek muhataplarına yönelttiği sorularla gerekse muhataplarından gelen sorulara verdiği cevaplarla onlarla diyaloga girmiş olmaktadır. Sorularla kurulan diyalog ayrıca, muhatapın kişiliğine değer vermenin bir işareti ve onun güvenini kazanmanın bir yoludur (Şanver, 2004: 187). Diğer taraftan muhatapın düşünmesini ve zihnine yerleşmiş olan kanaatinin yanlışlığını sorgulamaya davettir. Dolayısıyla iletişim sağlamanın bir yolu olan ve tartışmalarda ayrılmaz bir parçası olan soru sormanın nasıl kullanılacağına öğretmenler tarafından iyi bilinmesi gerekmektedir (Taşpınar, 2012:152; Yavuz, 1981: 175).

3.3. Sorulara Cevap Verme

Tartışmalarda en çok kullanılan üslupların başında gelen soru üslubunu Kur'an'a muarız olanların da kullandıklarını biliyoruz. Onlar da tartışma amacıyla her fırsatta, iddia ettikleri görüşlerin doğru olduğunu ispat edebilmek için değişik sorular yöneltilmişlerdir. Kur'an'a muhalif olan çevrelerin yönelttikleri bu sorulara, gerçeğin ortaya çıkmasına yarayacak ve onları ikna edecek cevaplar vermek, yine Kur'an'da yer alan tartışma yöntemlerinden biri olarak bilinmektedir.

Eğitimde soru sormak kadar sorulara cevap vermek de önemlidir. Buna binaen Kur'an-ı Kerim'deki âyetlerin bir kısmı Hz. Muhammed'e kavmi tarafından farklı niyetlerle yöneltilen soruların cevabı olarak indirilmiştir. Hz. Muhammed ise, kendisine çeşitli maksatlarla sorulan bu sorulara vahiyle karşılık vermiştir. Kur'an-ı Kerim'in Hz. Muhammed'e yöneltilen bu soruları cevaplama yöntemi ve üslubu farklı biçimlerde tezahür etmiştir. Çünkü Kur'an'da mü'minlerin iyi niyetle ve bilgi amacıyla sordukları sorular ile inkârcıların art niyetle ve sadece tartışmak amacıyla sordukları farklı özelliklerdeki sorular olduğu için, bu sorulara da farklı cevapların verilmesi doğaldır. Yani cevap; sorunun amacına yönelik olarak değişiklik arz etmektedir. Dolayısıyla eğitim-öğretim süreçlerinde sıklıkla kullanılan soruların hangi amaca yönelik olduğunun çok iyi tespit edilerek cevaplandırılması gerekmektedir (Aydın, 2009: 299; Özdemir, 2002: 399-413). Bu kapsamda Kur'an'da, "yes'elûneke" yani "sana soruyorlar" ifadesiyle Hz. Muhammed'e sorulan sorular farklı üsluplarla cevaplandırılmıştır.

Yeniden dirilmeyi inkâr edenlerin, iddialarını haklı çıkarmak ve ahiret inancını yalanlamak için sordukları soruya Kur'an'ın verdiği cevapta yine bu üslup görülmektedir: "İnsan, bizim kendisini az bir sudan (meniden) yarattığımızı görmedi mi ki kalkmış apaçık bir düşman kesilmiştir. Bir de kendi yaratılışını unutarak bize bir örnek getirdi. Dedi ki: "Çürümüşlerken kemikleri kim diriltecek?" De ki: Onları ilk defa var eden diriltecektir. O, her yaratılmışı hakkıyla bildi." (Yasin, 36/77-79). Ubey b. Halef elinde çürümüş bir kemikle Hz. Muhammed'in yanına gelip, elindeki çürümüş kemiklerin nasıl diriltileceğini sormuş ve O'nunla tartışması üzerine cevap olarak bu âyetler nazil olmuştur. Ubey b. Halef'in yeniden dirilmeyi inkâr eden bu sorusuna, ilk yaratma örnek verilerek bunun Allah'a göre hiç de zor olmadığı, yeniden dirilmeyi ilk yaratmaya kıyas edilerek gerekli cevap verilmiştir.

Kur'an-ı Kerim tartışmalarda bazen de soruyu kendisi sorup cevabı da kendisi vermiştir. Eğitim açısından bu yaklaşım tarzında ise; işlenen konuya dikkat çekmek, ona karşı ilgi uyandırmak, benimsetilmesine ve zihinde yerleşmesine yardımcı olunur. Böylece öğretimin kalitesini yükseltmek ve dolayısıyla inandırıcılığını arttırmak üzere önce sorular sorulduğu, arkasından istenen cevabın verildiği görülür.

3.4. Örneklendirme-Benzetme

Teşbih ve mesellerin eğitim açısından en önemli özelliği; kavratılmak istenen manaları müşahhaslaştırmasıdır. Yani, teşbih ve mesellerle soyut konu ve hadiseler somut hale getirilir. Zira temsillerde manevî bir durum, maddî bir şeye benzetilir. Böylece duyularla hissedilemeyen ve bu yollarla insanların bilgi sahibi olamayacağı konularla bilgilerle köprü kurulmakta ve insanların bilgilenmesi hedeflenmektedir (Bayraklı 2002: 219). Nitekim Kur'an'a göre eğitiminin öncelikli amacı, zihnin eğitimidir. Dolayısıyla Kur'an'daki temsillerin amacı, muhatapın bilgilendirilmesi ve bu bilgiler ışığında düşünüp ders çıkarmasıdır (Zümer, 39/27; Haşr, 59/21; İbrahim, 14/25). "Andolsun, öğüt alsınlar diye biz bu Kur'an'da

insanlar için her türlü misali verdik" (Zümer, 39/27 "...Bu misalleri insanlara düşünsünler diye veriyoruz." (Haşr, 59/21) "İşte bu temsilleri biz insanlar için getiriyoruz. Onları ancak bilginler düşünüp anlarlar" (Ankebût, 29/43).

Kur'an'ın seçtiği bu misaller ona karşı çıkanları rahatsız etmiştir. Nitekim sinek ve örümcek gibi küçük ve önemsiz gördükleri varlıkların örnek verilmesini alaya almışlardır (Halefullah, 1992: 304; el-Cevziyye, 2006: 122). Bu örnekleri veren ilaha kulluk etmeyeceklerini de ilan etmişlerdir. Bunun üzerine yüce Allah, bu görüşlerine şöyle karşılık vermiştir: "Allah, bir sıvrisineği hatta ondan daha küçük ve önemsiz bir şeyi örnek vermektan çekinmez. İnananlar, bu örneğin Rablerinden bir gerçek olduğunu bilirler. Kâfirler ise, 'Allah bu örnekle ne demek istedi?' derler. 'Allah bu örnekle birçoğunu saptırır, birçoğunu da doğruya yöneltir; bu örnekle, fasıklardan başkasını saptırmaz.'" (Bakara 2/26) Bu âyetlerden de anlaşılacağı üzere Kur'an tartışmalarında yer alan teşbih ve meseller, bilinci ve duyguları harekete geçirmek suretiyle insanları yönlendirmektedir. Ancak son âyette geçen açıklamaya göre bu örnekler, bazı insanları olumluya bazı insanları da olumsuzaya yöneltilir.

Tartışmalarda kullanılan benzetmelere bir diğer örnek de şöyledir: Hz. Muhammed ile Necranlı Hristiyan din adamları arasında yaşanan tartışmada Hristiyan din adamlarının "Sen hiç babasız insan gördün mü? Bize onun gibi bir kişi göster?" şeklinde sorularına karşılık olarak Yüce Allah, Hz. İsa hakkındaki görüşünü savunmak için şöyle bir misal getirir (el-Kâdi, 1996: 88); "Allah nezdinde İsa'nın misali, Âdem'in misali gibidir." (Âl-i İmrân, 3/59) Bu örnekte de babasız dünyaya gelme konusundaki benzerlikleri dolayısıyla Hz. İsa, Hz. Âdem'e benzetilmiş ve bu yolla karşıt görüşün geçersizliği ortaya konulmuştur.

Tartışmalarda sıklıkla kullandığı benzetme üslubu ile "Kur'an, zihni bir anlamı bir varlık haline sokarken insanların içinde yaşadıkları duygular dünyasını malzeme olarak kullanmış ve insan zihninin anlamakta güçlük çektiği girift ve soyut akli problemleri değişik karakterdeki insanların idrakine böylece sunmuştur (Yavuz, 1981: 99)." Dolayısıyla Kur'an-ı Kerim, tartışmalarda bazı bilgilerin zihinlere daha iyi yerleşerek kuvvetli bir şekilde iz bırakabilmesi için edebî ifade şekillerinden olan teşbih ve temsil üslubunu kullanmıştır (Halefullah, 1992: 303).

3.5. Tasvir

Tasvir üslubu, temsil ve teşbih üslubu ile birlikte tevhit, âhiret, gayb, Allah'ın isim ve sıfatları gibi soyut kavram ve konuların anlatıldığı, eğiten ile eğitilen arasındaki bilgi ve kültür farkının minimum seviyeye indiği bir yöntemdir. Eğitimi temelde bir yönlendirme, etkileme ve belli kazanımları başkalarına transfer etme işlemi olarak kabul edersek (Koçak 2009: 188), tasvirle muhataplar mesajları daha kolay kavrayabilecektir. Böylelikle kabul, anlama ve değişim süreci daha etkin hale gelecektir (Kayacan, 2007: 162-163).

Sembolik anlatım üslubu olarak da ifade edilebilecek bir teknik olan tasvir üslubu (Koçak 2009: 190) ile Kur'an; insanın zihin, kulak, göz, duygu, vicdan gibi pek çok boyutuna hitap etmeyi amaçlamakta ve öğretimin, insanın ne kadar fazla duygu organına yönelirse, o kadar çok etkili olabileceğini göstermektedir (Şanver, 2004: 177). Böylelikle Kur'an, tartışmalarda mesajlarını verirken teşbih, temsil ve tasvir üslupları vasıtasıyla farklı duylulara hitap etmekte, konuyu anlaşılır yapmakta, böylelikle öğretilmek istenenin daha kısa sürede ve etkili bir biçimde kavranmasını sağlamaktadır. Bu konuya örnek olarak Allah'ın âyetlerini yalanlayanlara ve âyetler karşısında büyüklük taslayanlara şöyle cevap verilmektedir: "Âyetlerimizi yalanlayanlar ve o âyetlere uymayı kibirlerine yediremeyenler var ya, onlara göklerin kapıları açılmaz. Onlar, deve iğne deliğinden geçinceye kadar cennete de giremezler. Biz suçluları işte böyle cezalandırırız" (Araf, 7/40). Âyette hakikati inat ve kibirleri dolayısıyla kabul etmeyenlerin cennete giremeyeceklerinin düz bir üslupla değil ilginç bir tasvir ile açıklandığı görülmektedir. Zira devenin iğne deliğinden geçmesi nasıl imkânsız ise onların cennete girmeleri de öyle imkânsızdır. Dolayısıyla bu manalar sadece zihin değil, aynı zamanda göz, kulak, his gibi çeşitli yollarla da aktarılmaktadır (Çelik, 2010: 32).

Kureyş kavminin Hz. Muhammed ile tartışması sırasında O'ndan bazı olağanüstü taleplerde bulunmalarına karşılık olarak Kur'an'ın tasvir üslubuyla verdiği cevap, konuya güzel bir örnektir: "Eğer dağları yürütecek, yeri param parça edecek, ölüleri bile konuşturacak bir kitap olsaydı... (işte o, bu Kur'an olurdu!)" (Ra'd, 13/31). Bu tasvirle anlatılmak istenen, Kur'an'ın varlığının ve anlamının büyüklüğü ve ona inanmayanların onun hakkındaki düşünce ve inançlarının ne kadar hatalı olduğudur. Muhatabın akli ve zihni ile birlikte hayal gücü de faaliyete geçirilerek anlatılmış, böylece eğitim açısından önemli öğrenme avantajları sağlanmıştır (Kodaz, 1999: 230).

Öğrenme faaliyeti daha çok duylulara dayanır. Soyut konu ve kavramların anlaşılması güç olduğundan, bunların duylularla algılanacak seviyeye dönüştürülmesi gerekir. Kur'an, insanları eğitirken somuttan soyuta, bilinenden bilinmeyene doğru anlatma yöntemini tercih etmiştir. İnsanları evrende olan her şeyi somut olarak ve duylularla algılayarak öğrenmeye, sonrada soyut kavramlar olan Allah (c.c.), âhiret, gibi kavramları anlamaya yönelmiştir. Bu türden kavramları, doğrudan anlatmak yerine tasvir, temsil, teşbih sanatlarına başvurarak somutlaştırmıştır (Fersahoğlu, 2012: 586-588; Koçak, 2009: 195). Zira bazen iddia edilen konuyu duylularla inceleme imkânı olmayabilir. Bu durumda yapılacak şey iddia edilene benzeyenlerden yararlanmaktır (Önder, 1986: 52).

Kur'an'daki yöntem ve üslupların kompleks bir yapı arz etmesi (Şanver, 2004: 177) sebebiyle tasvir üslubunun da kıssa, teşbih ve temsil üsluplarıyla iç içe olduğu görülmektedir. Kur'an'da yer alan tartışmalarda da bu üsluplar sayesinde ki muhatap bıktırılmamıştır. Öğrenilmesi istenen husus bütün yönleriyle derinlemesine açıklanmış, böylece zihnin canlı tutulması ve meselelerin daha iyi kavranması sağlanmıştır (Koçak, 2009: 208-209).

3.6. Gözlem ve Deney

Kur'an tartışmalarda, geçmişte cereyan etmiş ve hâlâ devam etmekte olan hem tabiat hem de sosyal olayları insanların gözlemesine açık tutmuş, bunları ayrıntılı olarak gözler önüne sermiştir. Böylece insan ile içinde yaşadığı dünyası arasında aktif bir ilişki kurmuştur. Bu kapsamda Kur'an, muhataplarından iyiyi-kötüyü, faydalıyı-zararlıyı kendi değer yargıları içinde algılaması için insandan eğitimdeki yakından-uzağa ilkesi (Önder, 1986: 53; Fersahoğlu, 2011: 593) gereğince önce yakın çevresinden başlayarak dünyadaki kusursuz işleyiş üzerinde düşünmesini istemiştir. Böylece insan çevresiyle ilişkisinde aktif bir gözlemci konumundadır.

Kur'an-ı Kerim gözlem ve deneyi, tartışmalarda bir ispat vasıtası olarak kullanmıştır. Örneğin; Hz. İbrahim putperestliğin yanlışlığı konusunda kavmiyle olan tartışmalarında gözlem ve deneyden faydalanmıştır. İbrahim peygamber putperest kavmine önce sözlü olarak putların ilah olmasını mümkün olmadığını, onlara tapmanın akıl ve mantık dışı olduğunu anlatmıştır. Fakat sözlü olarak dile getirilen bu aklî deliller fayda vermeyince putların hiç kimseye yarar ve zarar sağlayamayacaklarını anlayabilmeleri için gözlem ve deneyle kavmini karşı karşıya bırakmıştır. Kavminin tapındığı putları kırmış, içlerinden büyük olan putu dönüp ona başvururlar diye bırakmıştır. Böylece, kendilerine verilen zararı engelleyemeyen putların tanrı olamayacağını deney yoluyla ortaya koymuştur (Yavuz, 1981: 149; Yıldırım, 2013: 150-151).

Gözlem ve deneyin eğitim psikolojisindeki yeri hakkında Kur'an'da bir diğer örnek, Hz. İbrahim'in yeniden dirilme ile ilgili tecrübesidir (Dodurgalı, 1994: 82). İnsan kapasitesinin algılaması zor olan böyle bir konuda Hz. İbrahim, inanmasına rağmen gözleriyle de görmek isteyerek kalbinin bu konuda tatmin olmasını istemiştir (Bakara, 2/260). Hz. İbrahim, ilahi bir konuyu anlayabilmek için rasyonel bir çaba içerisine girmiş ve bunu da deney ve gözlem yoluyla elde etmiştir. Öldükten sonra dirilme konusunda kalbin tatmine ulaşması, böyle bir deneyi gerekli kılmıştır (Gürel 2011:60; Kasapoğlu, 2005:74).

Eğitim-öğretim açısından birden çok duyuya hitap etmesi, birden çok duyuyu harekete geçirmesi açısından deney ve gözlemin önemi büyüktür. Özellikle en çok kullanılan ve birincil duyularımızdan kabul edilen görme duyusu (Cüceloğlu, 2012: 112), deney ve gözleminde çok faaldir. Bu nedenle "gözün gördüğüne akıl inanır" sözü, göz duyumuzun bilgilerimizi edinmemizde ne kadar önemli olduğunu ifade eder. Günümüz din eğitiminde, görme duyusunu harekete geçirecek vasıtalarla din eğitimcileri mümkün olduğunca istifade etmelidir. Bu doğrultuda resimler, slayt gösterileri, maketler, şekiller gibi göze hitap eden materyallere din eğitimi ve öğretiminde de yer verilmelidir. Zira bir şey ne kadar çok göze hitap ediyorsa o şey hakkındaki fikir ve düşüncelerimizin unsurları o kadar çok olacaktır (Baltacıoğlu, 1995: 114; Aydın, 2009: 220; Gürel, 2011: 61).

3.7. Ortak Noktada Buluşma

Tartışma faaliyetinin yürütüldüğü süreçte Kur'an'ın pek çok üslubu içerdiği görülmektedir. Bunlardan birisi de, muhataplar ile "ortak noktalarda buluşmak", onlarla olan ortak değerleri ön plana çıkarmak ve bu yolla görüş farklılığını giderme ya da azaltma çabasıdır. Kur'an'ın, özellikle Ehl-i Kitap ile tartışmaları incelendiğinde, öncelikle ortak noktaların öne çıkarıldığı ve böylelikle uzlaşmacı bir üslubun sergilendiği görülmektedir. Söz konusu uzlaşmacı tavrın, bir tavizkârlık değil, aslında muhataplarında var olan ancak farkında olmadıkları doğruları öne çıkararak aradaki düşünce ve inanç farklılığını minimuma indirmek ve böylelikle gönülleri kazanma amacına yöneliktir. Bu, Kur'an'ın tartışma mantığında ortak noktada buluşmaya yönelik üsluplarından birisidir (Şanver, 2004: 160).

"Ehl-i kitapla -zulüm ve haksızlık edenler dışında- en güzel şekilde mücadele edin ve deyin ki: Bize indirilene de, size indirilene de iman ettik. Bizim ilâhımız ve sizin ilâhınız bir ve aynıdır ve biz O'na teslim olanlarız" (Ankebût 29/46) âyeti, aslında bu üslubu en güzel ve açık bir şekilde ortaya koymaktadır. Buna göre, insanlarla diyalog kurulurken, öncelikle mevcut olan veya olabilecek ortak noktaları tespit edilmeli ve bu ortak yönler ön plana çıkarılmalıdır. Böylelikle güzel ve olumlu bir iletişim ve tartışma süreci oluşturulmalıdır. Nitekim tartışmalarda asıl niyet muhataba alt etmek değil, onun gerçeği öğrenmesini sağlamaktır. Bunun aksi bir tartışma zaten bir eğitim aracı olamaz.

Eğitim-öğretimin etkili olabilmesi muhatabın düşünce, inanç, kişilik vb. özelliklerinin tanınmasına bağlıdır (Bayraktar, 2002: 230-231). Bir eğitim yöntemi olarak tartışmalarda da başarıya ulaşmak için muhatapların özelliklerinin çok iyi bilinmesi gerekmektedir. Zira muhatapların yanlış kanaatlerinin düzeltilmesinde bu özellikler doğrultusunda bir yaklaşım tarzının geliştirilmesi gerekir. Dolayısıyla eğitim amaçlı dini iletişimde, öncelikle muhatapla anlaşılabilir veya anlaşılabilir noktalarla diyalog kurulmalı ve bu konular üzerinde tartışma yapılmalıdır (Cebeci, 2011: 122). İlk anda anlaşılamayacak konular üzerinde

tartışmak, karşılıklı ilişkilerin zedeleyecek bir davranıştır. Hiç kimse, sahip olduğu inançlarının yanlış olduğunun doğrudan doğruya ve açıkça belirtilmesinden hoşlanmaz (Brawn, 1994:67-68). Bu sebeple tartışmalarda var olan ortak noktaların bulunup gündeme getirilmesi ve bunlar etrafında uzlaşmaya çalışılması, etkili bir yöntemdir (Şanver, 2004: 161).

3.8. Şüpheyi Düşürme

İnsanı düşündürmekte şüpheyi bir vasıta olarak kullanan Kur'an, bu yolla insanları taklitçilikten kurtarmayı hedeflemiştir. Atalarını taklitten başka hiçbir delili bulunmayan müşriklere, atalara körü körüne uymanın ilmi bir yol olmadığını onları ataları hakkında şüpheyi düşürme üslubuyla ortaya koymuştur. "Ya ataları doğru yol üzerinde olmayan kimseler idiyeler" (Maide, 5/104), "Ya ataları akılları çalışmayan ve doğru yolda olmayan kimseler idiyeler?" (Bakara, 2/170) veya "Eğer size, babalarımızın üzerinde bulunduğunuz dinden daha doğrusunu getirmişsem de mi bana uymazsınız?" (Zuhruf, 43/23-24) gibi cevaplarla muarızlarının şüphe etmelerini sağladıktan sonra İslam'ın hak din, atalarının dininin batıl din olmasının mümkün olduğunu düşünmeleri gerektiğini onlara anlatmak istemiştir (Yavuz 1981: 171). Yine Kur'an'da peygamberlerin "Ya ben Rabbinden gelen bir delil üzerinde isem?" (Hud, 11/28) şeklinde tartışmacılara verdikleri cevap açıklanırken, peygamberlerin elçilikleri hakkında kesin bilgi sahibi olmalarına rağmen muarızlarının peygamberliklerini daha kolay kabul etmelerini sağlamak amacıyla şüphe ifade eden bir üslup kullandıkları ifade edilmiştir (Yavuz, 1981: 82; er-Râzi, 1988: 18).

Kur'an'ın tartışma üsluplarından olan muhatapı yanlış fikrinde şüpheyi düşürmeyi, muhatapın eğitimini engelleyen bir problemin ortadan kaldırması olarak yorumlamak mümkündür. Zira eğitimin en büyük engellerinden biri, kişilerin daha önce aldıkları ve doğru sanarak körü körüne yapıştıkları yanlış bilgi ve inançlardır. Bunlar değişmeden veya ortadan kaldırmadan doğru inanç ve bilgileri kazandırmaya çalışmak, olumlu sonuç vermeyecektir. Eski bilgi ve alışkanlıklar yerlerinde kaldıkça, yeni bilgi ve davranışların oraya yerleşmesine imkân yoktur. Bu nedenle önce, muhataplardaki yanlış bilgi ve inanışlar tespit edilmeli ve bu bilgi ve inançların yanlışlığı muhataplara gösterilmeli ve anlatılmalıdır. Bu aşamadan sonra asıl eğitime başlanmalıdır (Ergün, 1993: 306-312). Nitekim yanlış inanç sahipleri, kendilerine yanlış bilgi ve ihtimali verdikleri takdirde, onları ikna etmek üzere ilk adım atılmış olurlar (Çelik, 2006: 267).

Görüldüğü gibi şüphe, din eğitimi açısından bakıldığında, olumlu bir gelişmedir. Çünkü şüphe, zihinsel bir aydınlanma sürecidir (Doğan-Tosun, 2003: 44), bireyi inanç açısından olgunlaştırması, köklü ve bilinçli bir inanca ulaştırması açısından önemli bir yere sahiptir (Kasapoğlu, 2005: 81). Özellikle zihinsel gelişim açısından gençlik dönemi inançların sorgulandığı, şüphelerin arttığı bir dönemdir (Fersahoğlu-Demir, 2012: 66; Peker, 2000: 172). Bilgisi artan ve çevresi genişleyen genç birey, çeşitli inançları öğrendikçe ister istemez kendi inancının güvenilirliğinden şüphe etmeye başlayacak ya da bunları akılcı bir değerlendirmeden geçirme gereği duyacaktır. Bu nedenle dinî şüphelerin dinî hurafelerden ve batıl inançlardan arındırıp, daha şuurlu bir dindarlığa yöneltici etkileri vardır. Ayrıca imana engel olmayan şüphe, inanma eyleminin başlangıcında bir aşama ve bilinçli imana sevk eden bir motiv aracı sayılır. Özellikle ergenlik dönemin de daha çok ortaya çıkan bu tür yapıcı şüphe, sağlam bir inançla beslenir, inceleme ve araştırmayla da desteklenirse, bireyin olgunlaşmasında etkili bir faktör olur (Özcan, 1997: 47-51; Bahadır, 2002: 258-264).

3.9. Tartışmayı Bitirme

Kur'an, tartışmayı hakka hizmet eden bir vasıta olarak gördüğü için çeşitli delillerle karşıt görüştekilerin öne sürdükleri şüphe ve itirazları yok edip hakkın ortaya koyulmasından sonra, apaçık hale gelen konularda tartışmaya devam etmenin fayda yerine zarar getireceği görüşündedir. Bu nedenle tartışmanın bitirilmesini üslup olarak kabul etmiştir. Böylece o, değişik görüş sahiplerinin hatalı hareketlerinden sakınmalarını sağlamaya çalışmıştır. Herkesin kendi düşündüğünden sorumlu olduğu dikkate alınır (En'âm, 6/164; İsrâ, 17/15; Necm, 53/38; Al-i İmran, 3/20), zorla başkasını istenen tarzda düşündürmeye çalışmak, yersiz bir çaba olacağı gibi aynı zamanda insan haklarına da aykırı bir davranıştır. Bu gerçeği dikkate alan Kur'an, Hz. Peygamber'e, hakkı tanıtmak için delil getirdikten sonra kendisiyle mücadeleyle devam etmek isteyenleri bırakıp tartışmayı bitirmesini emretmekle, tartışmalarda dikkat edilecek diğer bir üsluba işaret etmiştir (Yavuz, 1981: 121,182- 183).

Nitekim Kur'an'da, delilleriyle şüphe ve itirazları yok edip dinin gerçekliğini ortaya koymasından sonra hâlâ tartışmaya devam etme yönünde gelecek istekler karşısında Hz. Peygamber'den şöyle cevap vermesi istenmiştir. "(Ey Muhammed!) Eğer seninle tartışmaya girişirlerse, de ki: 'Ben bana uyanlarla birlikte kendi özümü Allah'a teslim ettim. Kendilerine kitap verilenlere ve ümmümlere de ki: "Siz de İslam'ı kabul ettiniz mi?" Eğer İslam'a girerlerse hidayete ermiş olurlar. Yok, eğer yüz çevirirlerse, sana düşen şey ancak tebliğ etmektir..." (Al-i İmran, 3/20) Görüldüğü gibi Hz. Muhammed'den tartışma sürecinin neticesi olarak kendi görüşünü ortaya koyduktan sonra tartışmayı sonlandırması istenmektedir. Zira Kur'an, tartışmanın kaba kuvvete dönüşmesini benimsemediği için buna yol açacak davranışlardan şiddetle kaçınır. Tartışma sonunda yapılacak davranışı şöyle noktalar: "Senin görüşün sana, benim görüşüm bana." (Yunus, 10/41; Hac, 22/69)

Tartışmada kesin delillerle doğru ortaya çıktıktan sonra şayet muarız da münakaşaya devam etmek istiyorsa, bu onun gerçeğe ulaşmak için tartışmadığını ve iyi niyetli olmayan inatçı ve ısrarcı biri olduğunu gösterir. Bu bakımdan tartışma ne kadar uzarsa uzasın ne kadar delil getirilirse getirilsin sonunda hakkı kabul etmeyeceği için tartışmayı kesmek en uygun davranış olacaktır. Kur'an'ın tartışmada böyle bir üslubu benimsemesi adalet ve insafın, sulh ve selametnin ve düşünce hürriyetinin en güzel örneklerinden birini teşkil eder (Yavuz, 1981: 122). Bu da Kur'an'ın, tartışmayı eğitim vasıtası olarak kullandığının açık bir göstergesidir.

SONUÇ VE ÖNERİLER

Kur'an'ın muhatabı olan insan, yapısı gereği tartışmacı bir özelliğe sahiptir. Nitekim sosyal bir varlık olması dolayısıyla insan, hayatının önemli bir kısmını tartışmayla veya tartışılanları anlamaya çalışmakla geçirmektedir. Hatta önemli kararlar verme aşamasında insan, kendi kendisiyle tartışmaktadır. İnsanda var olan bu tartışma duygusu aynı inat etme, korku vb. duygular gibi insanın bir sıfatı olup iyi yönde kullanılırsa faydalı, kötü yönde kullanılırsa zararlı olur. Bu sebeple insanın tartışmacılık özelliği iyiye yönlendirilmelidir. Yoksa tartışmaların kin, nefret ve düşmanlıklara yol açan zararlarından etkilenmek mümkündür. Bu ise ancak, tartışma konusunda bilinçli ve eğitilmiş olmakla mümkündür.

Tartışmanın temelinde var olan anlaşmazlıklar insanlıkla birlikte vardır ve itirazlarda insan var oldukça devam edecektir. Bu sebeple tartışmasız bir ortam olmayacaktır. Bu durumda izlenmesi gereken yol tartışmanın âdâbını bilmektir. Zira tartışma konusundaki eğitim ile insanlar arasında mevcut olan sonuçsuz tartışmaların kısmen hafifletilmesi ve yumuşatılması sağlanabilir. Tartışmalar bir takım kural ve kaidelere bağlı kalınarak, iyi niyet, insaf ve adalet ilkelerine uyulduğunda, eğitim açısından değerlidir.

Din eğitimi açısından da tartışma yönteminin kullanılmasında ve sınırların tespitinde öncelikli rehber elbette ki Kur'an-ı Kerim'dir. Bu bağlamda Kur'an-ı Kerim; tartışmanın amacı, konusu, üslubu, zamanı, zemini, tartışmada muhatapların durumu, kimlikleri vb. gibi birtakım kurallar getirerek tartışma yapacak kimselerin bu kurallara uymasını şart koşarak, tartışma yöntemi için gereken sınırları tespit etmiştir. Peygamberlerin hayatlarından tartışma örnekleri aktaran ve onlara tartışma durumlarında nasıl davranmaları gerektiğini hatırlatan Kur'an'ın, böylelikle doğruyu öğretmedeki yöntemlerden biri olarak tartışmayı tavsiye ettiği görülmektedir.

Kur'an'ın tavsiye ettiği tartışma yöntemini eğitim boyutları kapsamında değerlendirmeye çalışan bu araştırmada sonuç olarak elde edilen tespitler özetle şöyle sıralanabilir:

Kur'an'da yer alan tartışmalar daha çok cedel, hâce, hüccet, münâzaa, mirâ' ve muhâvere gibi tartışma anlamına gelen terimler kullanılarak yapılmıştır. Kur'an'da yer alan tartışmalar incelediğinde, dört temel işlevin hedeflendiği görülmektedir: Bunlar; şüphe ve itirazlar karşısında kendi görüşlerini savunmak, doğruyu ve yanlış delilleriyle ortaya çıkarmak, inanç veya tutumların farklı açılardan görülmesini sağlamak ve neticede muhataplarını eğitmektir. Bu doğrultuda Kur'an-ı Kerim'in insanlarla olan iletişimde tartışmalara yer vererek, tartışmayı insanları eğitmede bir yöntem olarak kullanmaktadır.

Kur'an açısından tartışmalar, şartları, âdâbı, üslubu gibi bir takım kurallar çerçevesinde yapılmalıdır. Bu kurallara uyulmadığı durumlarda, sınırları çizilmemiş bir konu ya da alanın üzerinde tartışmak, fayda yerine zarar getirecektir. Bu sebeple tartışmaların mutlaka sınırlarının tespit edilmesi ve bunlara azami ölçüde riayet edilmesi zorunludur. Bu da ayrı bir eğitim ve uzmanlık gerektirir. Dolayısıyla herkes tartışmaya giremeyeceği gibi herkesle de tartışma yapılmaz.

Tartışma yöntemi, Kur'an'daki diğer yöntemler gibi insan fıtratına uygun olan bir yöntemdir. Bu kapsamda Kur'an'daki tartışma yöntemi, aynı zamanda insan fıtratındaki tartışma hissini eğitip doğruya yönlendirmektedir. Kur'an tartışmaları her zaman öğretmeyi içerir, bir araştırma biçimi olarak eğitici doğasını hep korur. Tartışmalarda insanın yapısına uygun hareket eden Kur'an, eğitimde muhataba görelilik ilkesi kapsamında değerlendirilebilecek insanın bütün yönlerine hitap eden farklı üsluplar kullanmıştır. Bu üsluplar akıl ile birlikte vicdanlara da etki eder. Kur'an'ın üslubundan başka hiçbir üslupta bu mümkün olmamaktadır.

Kur'an-ı Kerim'de karşılaşılan tartışma yöntemi, din eğitiminin öğrenme alanları olan inanç, ibadet ve ahlâk eğitimi alanlarına farklı şekillerde yansımıştır.

Inanç eğitimi tartışma yöntemi; inanç konularının temellendirilmesinde ve akıl ikna sürecinde etkili bir yöntem olarak kullanılmıştır. Zira tartışma yönteminde, karşılıklı iddiaların mutlaka kesin bilgi ve delile dayanması gerekmektedir. Bu sebeple tartışma yöntemi, insanı bilgi ve belge açısından seçici davranmaya ve böylelikle kesin bilgiye sevk etmesi yönüyle inançları delilleriyle ortaya çıkaran bir yöntemdir. Ayrıca Kur'an'da kullanılan tartışma yöntemi, kompleks bir yapıya sahip olması dolayısıyla içerisinde mukayese, soru-cevap, kıssa, benzetme, örnek olay gibi yöntemleri de barındırır. Böylelikle tartışma yoluyla soyut olan inanç konuları somutlaşmakta ve muhatabın algılaması kolaylaşmaktadır. Kur'an, tartışma yöntemi sayesinde inancın sorgulanarak akıl yoluyla elde edilmesi gerektiğini ortaya koymuştur. Dolayısıyla

tartışma yöntemi, inançla ilgili tutumların benimsetilmesinde, öğrencilerin bazı şüphelerinin ortadan kaldırılmasında etkili bir şekilde kullanılmalıdır.

İbadet eğitiminde tartışma yöntemi; ibadetlerin şekil ve şartlar açısından öğretilmesinde kullanılamaz. Ancak ibadet eğitiminin davranış boyutu yönüyle öğretilmesinde ise, tartışma yöntemi kullanılabilir. İbadet eğitiminde, bir takım ibadetlerin nasıl yapılacağına öğretilmesi yanında, ibadetlerini severek yapma isteği de verilmek istenmektedir. İşte bu hedefin gerçekleştirilmesi, tartışma yöntemi ile mümkün olmaktadır. Zira insan, sebebini ve hikmetini bildiği ve faydasını gördüğü emirleri yerine getirmekte fazla zorlanmaz. Bu açıdan ibadetlerin gayesinin bilinmesi ve anlamlandırılması doğru bir ibadet eğitimini sağlamak açısından önemlidir. İbadet esnasında yaşanan birtakım zorlukları tartışma yöntemi sonucunda daha iyi anlayabilir. Hatta ibadetlerle ilgili bazı güçlükler kolaylığa dönüşebilir. Dolayısıyla anlamlı öğrenmelerin yoğun olduğu durumlarda inanç-davranış arasındaki zıtlıklar çok daha az gözlenir. Bu sebeple ibadet eğitiminde taklitten sıyrılmak için, bilinci harekete geçirecek tartışmaların yapılması faydalı olacaktır.

Ahlâk eğitiminde tartışma yöntemi; ahlâk konularının içselleştirilmesinde ve güzel ile kötü ahlâkın açıkça ortaya çıkarılmasında kullanılabilir etkin bir yöntemdir. Zira ahlâk eğitiminin amacı, bireyi ve toplumu kötü ahlâktan korumak ve kurtarmak, bunun yanında iyi ahlâkla donatmak ve devamını sağlamaktır. Ahlâk eğitiminin bu amacına ulaşabilmesi için ahlâk ilkelerinin ve kurallarının öğretilmesi ya da ezberletilmesi yeterli görülmemektedir. Özümsemeyen ahlâk kuralları sadece bilgi düzeyinde kalmaktadır. Ahlâkî ilke ve kuralların öğrenciler tarafından benimsenmesinin ve bu kurallara uyulmasının sağlanması için olumlu ve olumsuz olayları karşılaştırabilmeli, örnek olayları tartışabilmeli, olaylara başkalarının bakış açısıyla yaklaşabilmeli ve en sonunda kendini karşı tarafın yerine koyabilmeyi öğrenmelidir. Tartışmalar yoluyla olayların neden ve sonuçlarını karşılaştırmalı olarak ve yaşantılar yoluyla öğrenme sürecine dâhil eden bir öğrenci, ahlâkî ilke ve kuralları bilişsel alandan, duyuşsal alana hatta davranışsal alana taşımış olacaktır.

Ayrıca İslam eğitiminin temel prensiplerinden biri de öğretilcek konunun zıddı ile verilmesidir. Kur'an'da yer alan tartışmalarda iyi ile kötü, hak ile batıl, cennet ile cehennem, mümin ile kâfir vb. gibi zıtlıklar birçok kereler neden-sonuç ilişkisi içerisinde karşılaştırmalı olarak açıklanmıştır. Bu açıklamalar her zaman teşvik veya sakındırma içeriği taşımakta ve böylelikle insanın eğitilmesi hedeflenmektedir. Dolayısıyla Kur'an-ı Kerim'in tartışma yöntemi ile ahlâkî zıtlıklar üzerinden davranış kazandırmayı ya da davranış değiştirmeyi hedeflediği anlaşılmaktadır. Bu doğrultuda din eğitimcileri de ahlâk konularının öğretilmesinde; zıt görüşlerin ortaya döküldüğü, görüşlerin doğruluğunun ve yanlışlığının ispatlanmaya çalışıldığı tartışma yöntemi yoluyla İslam eğitiminin bu prensibinden faydalanmalıdır.

KAYNAKÇA

- AÇIKGÖZ, Kamile Ün (2003). *Aktif Öğrenme*, İzmir: Eğitim Dünyası Yayınları.
- ADANALI, Hadi (2001). "Osmanlı Medreseleri'nde Tartışma Metodolojisi", *Osmanlı Dünyasında Bilim ve Eğitim Milletlerarası Kongresi*, der. Hidayet Yavuz Nuhoğlu, İstanbul: IRCICA, ss. 35-44.
- AKYÜREK, Süleyman (2012). *İlk ve Orta Öğretimde Din Öğretimi: Kuramsal Çerçeve (Din Eğitimi El Kitabı)*, Editör: Recai Doğan-Remziye Ege, Ankara: Grafiker Yayınları.
- ALBAYRAK, Halis (1998). *Tefsir Usûlü*, İstanbul: Şule Yayınları.
- ALDAĞ, Habibe (2005). *Düşünme Aracı Olarak Metinsel Ve Metinsel-Grafiksel Tartışma Yazılımının Tartışma Becerilerinin Geliştirilmesine Etkisi*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Adana: Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- ALPER, Hülya (2002). *İmanın Psikolojik Yapısı*, İstanbul: Rağbet Yayınları.
- AŞIKKUTLU, Fatih Mehmet (2010). *Kur'an'da İbadet Eğitimi*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul: Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- AYDIN, Mehmet (2003) "Kur'an-ı Kerim'in Işığında İslam-Hristiyan Münasebetlerinin Bir Analizi", *Diyanet İlmî Dergi (Peygamberimiz Hz. Muhammed Özel Sayısı)*, Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, ss. 429-432.
- AYDIN, Mehmet Zeki (2009). *Din Öğretiminde Yöntemler*, Ankara: Nobel Yayınları.
- AYDIN Cüneyd-GENÇ Ahmet (2014). "Kur'an'ın Sunduğu Zihniyet Değişimine Karşı Bir Direniş Örneği Olarak Kalıp Yargı Ve Ön Yargılar", *Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, S. 36, ss. 167-184.
- AYDIN, M. Zeki (2003). "Ailede Ahlak Eğitimi", *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Sivas: S. 2, ss. 125-158.
- AYDIN, Muhammed (2001). "Kur'an'da Teşbihli Anlatım Üslûbu", *Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Sakarya: S. 4, ss. 85-112.
- BAHADIR, Abdülkerim (2002). *Ergenlik Döneminde Dini Şüphe ve Tereddütler*, Ankara: Ankara Okulu Yayınları.
- BALTACIOĞLU, İsmail Hakkı (1995). *Talim ve Terbiyede İnkılap*, İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları.
- BAŞARAN, İbrahim Ethem (1996). *Eğitim Psikolojisi*, Ankara: Gül Yayınları.
- BATAR, Yusuf (2014). "Kur'an Kıssalarının Amaçlarıyla İlgili Kavramların Eğitim Öğretim Açısından Tahlili", *İslâmî İlimler Dergisi*, İstanbul: S. 1, ss. 155-183.
- BAYRAKDAR, Mehmet (1987). *İslam-İbadet Fenomenolojisi*, Ankara: Akçağ Yayınları.
- BAYRAKLI, Bayraktar (2002). *İslam'da Eğitim*, İstanbul: Seçil Ofset.
- BAYRAKTAR, M. Faruk (1989). *İslam Eğitiminde Öğretmen-Öğrenci Münasebetleri*, İstanbul: İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları.
- BRAWN, J.A.C. (1994). *Beyin Yıkama*, (cev. Behzat Tanç), İstanbul: Boğaziçi Yayınları.
- BÜYÜKDİNÇ, Nesibe Feyza (2007). *Osmanlı Medreselerinde Bir Öğretim Metodu Olarak Münazara ve Ahmet Cevdet Paşa'nın Âdâb-ı Sedâd Adlı Eseri*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul: Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- CEBECİ, Suat (2011). *Öğrenme ve Öğretme Süreçlerinde Dinî İletişim*, İstanbul: İz Yayıncılık.
- CÜCELOĞLU, Doğan (2012). *İnsan ve Davranışı*, İstanbul: Remzi Kitabevi.
- ÇELİK, Muhammed (2006). *Kur'an'ın İkna Hususiyeti*, İzmir: Yeni Akademi Yayınları.
- ÇELİK, Ömer (2010). *Teşbih, Temsil ve Tasvirler Işığında Kur'an'da İnsan*, İzmir: Işık Akademi Yayınları.
- ÇELİK, Yusuf (2014). "Kur'an'da İbadet", *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Erzurum S. 41, ss. 203-219.

- ÇELİKEL, Bülent (2008). "Fazlur Rahman'da Eğitimin Tanımı ve Hedefleri", *Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, İzmir: S. 27, ss. 71-89.
- ÇINAR, Fatih, (2012). "Etkin Öğrenmenin İlköğretim Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Dersinde Uygulanması", *Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Elazığ: S. 1, ss. 171-190.
- _____ (2013). İlköğretim Din Kültürü Ve Ahlak Bilgisi Öğretmenlerinin Aktif Öğrenme Modeline Yaklaşımları (Isparta Örneği), Yayınlanmamış Doktora Tezi, Isparta: Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- _____ (2014) "İlköğretim Din Kültürü Ve Ahlak Bilgisi Öğretmen Adaylarının Öğretim Amaçlı Teknolojiyi Kullanma ve Materyal Geliştirme Tutum ve Özgüvenleri Üzerine Bir Araştırma", *Süleyman Demirel Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, S. 33, s.115-139.
- ÇİNEMRE, Semra, (2013). "Bir Ahlak Eğitimcisi Olarak Lawrence Kohlberg", *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Bursa: S. 1, ss. 143-164.
- DEMİR, Necati (2008). "Adab-ı Sedat'taki Tartışma Örneklerinden Bazılarının Modern Mantık'taki Tartışma Mantığı Çizelgesi İçinde Uygulanması", *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Sivas: S. 2, , ss. 381-406.
- DEMİREL, Özcan (2012). *Eğitimde Program Geliştirme - Kuramdan Uygulamaya*, Ankara: Pegem Akademi.
- DEMİRÜREK, Selim (2010). "İlköğretim Din Kültürü Ve Ahlak Bilgisi Derslerinde İnança İlgili Konuların Öğretimi", Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Sivas: Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- DODURGALI, (1994). Abdurrahman, *Ailede Çocuğun Din Eğitimi*, İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, İstanbul.
- DOĞAN, Recai-TOSUN, Cemal (2003). *Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Öğretimi (İlköğretim 6., 7. ve 8. Sınıflar İçin)*, Ankara: PegemA Yayıncılık.
- ERSÖZ, İsmet, (1987). "Kur'an'ın Üslup ve İcaz", *Diyanet İlmî Dergi*, Ankara: S. 1, ss. 25-51.
- el-CEVZİYYE, (2006). İbn Kayyim, *Kur'an ve Sünnette Tartışma ve Yöntem*, (ter. Abdullah Tunçer), İstanbul: Karınca Yayınları.
- el-ELMAİ, Zahir b. Awad (2011). *Kur'an'da Tartışma Metodları*, (ter. Ercan Elbinsoy), İstanbul: Pınar Yayınları.
- el-KÂDÎ, Abdulfettah (1996). *Esbâb-ı Nüzûl*, (Terc: Salih Akdemir), Ankara: Fecr Yayınları.
- ERGÜN, Mustafa (1993). *İnsan ve Eğitimi (Mevlana Üzerine Bir İnceleme)*, Ankara: Ocak Yayınları.
- FERSAHOĞLU, Yaşar (1998). *Kur'an'da Zihin Eğitimi*, İstanbul: Marifet Yayınları.
- FERSAHOĞLU Yaşar-DEMİR Mehmet Akif (2012). *Din Eğitim ve Öğretiminde Duygu Eğitimi*, İstanbul: Çamlıca Yayınları.
- FRANKL, Victor Emil (1994). *Duyulmayan Anlam Çığılığı: Psikoterapi ve Hümanizm*, (çev. Selçuk Budak), Ankara: Öteki Yayınları.
- _____ (2014). *İnsanın Anlam Arayışı*, (çev. Selçuk Budak), İstanbul: Okyanus Yayınları.
- GÜNDÜZ, Turgay (2003). *İslam, Gençlik ve Din Eğitimi*, İstanbul: Düşünce Yayınları.
- GÜNGÖR, Erol (1997). *Ahlak Psikolojisi ve Sosyal Ahlak*, İstanbul: Ötüken Yayınları.
- GÜREL, Ramazan (2011). *Din Eğitimi Açısından Hz. İbrahim*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul: Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- GÖZÜTOK, Şakir (2007). "İbadet ve Eğitim İlişkisi", *Türk- İslam Medeniyetleri Akademik Araştırmalar Dergisi*, Konya: S. 4, ss. 189-197.
- HALEFULLAH, M. Ahmed (1992). *Hz. Muhammed ve Karşıt Güçler*, ter. İbrahim Aydın, İstanbul: Birleşik Yayıncılık.
- HÖKELEKLİ, Hayati (2008). "Kur' an'ın Eğitime Getirdiği Değerler Ve Hedefler", *X. Kur'an Sempozyumu (Kur'an ve Eğitim)*, Ankara: Fecr Yayınları.
- İBN SİNÂ, (2008). *Kitabu's- Şifâ (Cedel)*, (ter. Ömer Türker), İstanbul: Litera Yayınları.
- KOÇAK, Süleyman (2009). "Kur'an'da Mesellerle Anlatımın Eğitim Açısından Değeri", *Din Bilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, Samsun: S. 1, ss.187-215.
- KASAPOĞLU, Abdurrahman (2005). "Dinsel Şüphe", *Kelam Araştırmaları Dergisi*, İstanbul: S. 2, ss. 65-82.
- KAYACAN, Murat (2007). *Kur'an'ın Hz. Peygamber'i Eğitmesi*, İstanbul: Ekin Yayınları.
- KODAZ, İsmail (1999). "Bir Edebi Tasvir Biçimi Olarak Kur'an Meselleri", *Yayınlanmamış Doktora Tezi*, Konya: Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- KOMİSYON, (2010). *İlköğretim Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Dersi Öğretim Programı ve Kılavuzu*, Ankara: Milli Eğitim yayınları
- KÜÇÜKAHMET, Leyla (1994). *Öğretim İlke ve Yöntemleri*, Ankara: Gazi Büro Kitabevi.
- ÖNDER, Namık Kemal (1986). *Öğretimde Program, İlke ve Yöntemler*, Konya: Arı Basımevi.
- ÖZCAN, Hanifi (1997). *Epistemolojik Açudan İman*, İstanbul: İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları.
- ÖZDEMİR Saadetin (2002). "Din Eğitiminde Suru Cevap Metoduyla Öğretimde Hz Peygamber Örneği", *Süleyman Demirel Üniversitesi İlahiyat Fakültesi IV. Kutlu Doğum Sempozyumu*, Isparta. ss.397-413.
- _____ (2003). "Öğrenmeyi Öğrenmeye Hz Peygamberden Örnekler", *Süleyman Demirel Üniversitesi İlahiyat Fakültesi V. Kutlu Doğum Sempozyumu*, Isparta. ss.161-168.
- PEKER, Hüseyin (2000). *Din Psikolojisi*, Samsun: Aksiseda Matbaası.
- PUSMAZ, Durak (1998). "Kur'an-ı Kerim'de İknâ Metodu", *Diyanet İlmî Dergi*, Ankara: S. 3, ss. 115-117.
- SAĞLAM, İsmail (2002). "Hz. Peygamberin Çocuk Eğitiminde Öne Çıkardığı Hususlar", *UÜİFD*, Bursa: S. 2, ss. 167-190.
- _____ (2003). *Çocuk ve İbadet*, Düşünce Kitabevi Yayınları, İstanbul.
- SELÇUK, Mualla (2000). *Gençlik Dönemi Ve Eğitimi (Gençlik Çağı Ve İnanç Olgusu İnanç-Davranış Bütünlüğü Açısından Bir Deneme)*, İstanbul: Ensar Neşriyat.
- _____ (2009). *Çocuğun Eğitiminde Dini Motifler*, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- SENEMOĞLU, Nuray (2000). *Gelişim-Öğrenme ve Öğretim*, Ankara: Gazi Kitabevi.
- SERİNSU, Ahmet Nedim vd. (2009). *Dini Terimler Sözlüğü*, Ankara: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları.
- ŞANVER, Mehmet (2004). *Kur'an'da Tebliğ ve Eğitim Psikolojisi*, İstanbul: Pınar Yayınları.
- ŞANVER, Mehmet (2004). "Kur'an'ın Muhatabıyla Diyalog Kurma Sürecinde Ortak Değerlerin Yeri ve Rolü", *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Bursa: S. 2, ss. 157-168.
- ŞENTÜRK, Habil (2010). *İslamî Hayatın Psikolojik Temelleri*, İstanbul: İz Yayıncılık.
- TAŞPINAR, Mehmet (2012). *Kuramdan Uygulamaya Öğretim İlke ve Yöntemleri*, Ankara: Elhan Kitap.
- UZUN, Yasin (2014). "Din Öğretiminde Empati Becerisine Dayalı Öğretim Yöntem Ve Tekniklerinin Kullanılması", *Yayınlanmamış Doktora Tezi*, İstanbul: Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- UYSAL, Veysel (1996). *Dini Tutum ve Davranış ve Şahsiyet Özellikleri*, İstanbul: İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları.
- VERGOTE, Antoine (1981). "Ergenlikte Din", çev. Erdoğan Fırat, *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Ankara: S. 24, ss. 583-592.
- YAR, Erkan (2006). "Hz. İbrahim ve Akılcı Metodu", *Kelam Araştırmaları Dergisi*, İstanbul: S. 2, ss. 87-104.
- YAVUZ, Yusuf Şevki (1981). *Kur'an-ı Kerim'de Tefekkür ve Tartışma Metodu*, Bursa: İlim ve Kültür Yayınları.
- _____ (2006). "Münazara Mad.", *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, İstanbul: S. 31. ss.576-577.
- YILDIRIM, Zeki (2013). *Kur'an'da Cedel Kavramı ve Yöntemi*, İstanbul: İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları.